

HATÁROK FÖLÖTT

Tanulmányok a költő, katona,
államférfi Zrínyi Miklósról

TARTALOM

Előszó (Fodor Pál)	9
--------------------	---

PARADIGMÁK

PÁLFFY GÉZA:	Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai	15
MONOK ISTVÁN:	Zrínyi Miklós könyvtára és olvasmányai kortárs könyvtári tükrökben	27
BENE SÁNDOR:	Szirének a térképen. Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza	37

A RECEPCIÓ ÉS A KUTATÁS IRÁNYAI

ORLOVSZKY GÉZA:	A Zrínyi-kutatás utóbbi évtizedei az irodalomtörténet-írásban (1964–2014)	81
HAUSNER GÁBOR:	„Elméleti ellentéte Montecuccolinak?” A Zrínyi-próza és az egyetemes hadtudományi irodalom	95
TUSOR PÉTER:	Lippay primás követutasítása Zrínyi érdekében (1664. augusztus 16.)	123
HERMANN RÓBERT:	Zrínyi Miklós emléke. A polgári átalakulás és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nemzedéke	139
TÜSKÉS ANNA:	Zrínyi Miklós alakja a 20. századi magyarországi festészetben és szobrászatban	153

A HORVÁT KONTEXTUS

DAMIR KARBIĆ:	A Zrínyi / Zrinski család eredete	173
VARGA SZABOLCS:	„Az Zrínyi Ház, soha az Erdeőd házhoz ighaz nem volt.” Fejezetek a Zrínyiek és Erdődyek kora újkori kapcsolatából	187

KINCSES		
KATALIN MÁRIA:	Báni tisztség és katonai szerepvállalás, 1646–1648	207
SOKCSEVITS DÉNES:	A Zrínyiek helye és emlékezete az újkori (19–20. századi) horvát történelmi és nemzeti tudatban	225

RÉGIÓK KÖZÖTT ÉS HATÁROK FÖLÖTT

G. ETÉNYI NÓRA:	Hírnév és politika. A hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós híre a Német-római Birodalomban	241
VÉGH FERENC:	Négy ország határvidékén: a Muraköz a 17. században. (Történeti áttekintés)	261
VÁCLAV BŮŽEK:	Zrínyi János a Cseh Királyságban	277
TÓTH FERENC:	Zrínyi és a franciák Magyarországon 1664-ben	289

HADTUDOMÁNY, HADVEZETÉS, POLITIKA – ZRÍNYI, A KATONA

B. SZABÓ JÁNOS:	Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve a 17. század közepi európai hadügy állapotának tükrében	301
CZIGÁNY ISTVÁN:	Amikor a török két háborúba kezd. Egy „lopakodó” háború anatómiája 1658–1661	313
NÉGYESI LAJOS:	Zrínyi-Újvár stratégiai jelentősége	343
PADÁNYI JÓZSEF:	A Zrínyi-Újvár területén folytatott műszeres kutatások	357
KÁLLAI ATTILA:	Zrínyi-Újvár feltárásának térképészeti munkái	369
VÁNDOR LÁSZLÓ:	Zrínyi-Újvár régészeti kutatásának fontosabb eredményei (2006, 2010–2014)	377
BARTHA TIBOR:	A Zrínyi-Újvárnál talált leletek fémvizsgálatának eredményei és értelmezése	389
HARAI DÉNES:	Zrínyi mint magyar katonaeszmény a 19–20. században	401

KÖLTÉSZET ÉS PRÓZA, ESZMETÖRTÉNETI ÖSSZEFÜGGÉSEK

FÖRKÖLI GÁBOR:	Zrínyi prózája és a közhelyek retorikája	419
KECSKEMÉTI GÁBOR:	Zrínyi Miklós és a németországi államelméleti gondolkodás újabb szakasza	435
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ:	Zrínyi Miklós és Maffeo Barberini, azaz VIII. Orbán pápa költeményei	449

NAGY LEVENTE:	Túlvilágjárás a <i>Syrena</i> -kötetben	461
LACZHÁZI GYULA:	A <i>Szigeti veszedelem</i> regényessége	475
AMADEO		
DI FRANCESCO:	A török-kép a <i>Szigeti veszedelemben</i>	487
BORIÁN ELRÉD:	Zrínyi Miklós: <i>Feszületre</i> . Kultúrtörténeti és kötetkompozícióból kiinduló értelmezés	503
Rövidítések		519
Contents		521
Képek		525

BENE SÁNDOR

SZIRÉNEK A TÉRKÉPEN

ZRÍNYI MIKLÓS, ZRÍNYI PÉTER
ÉS AZ IRODALOMTÖRTÉNET FÖLDRAJZA

PARADIGMÁK ÉS TÉRKÉPEK

A költő, politikus és katona Zrínyi Miklós életének és életművének tanulmányozása (ezt szokás érteni „Zrínyi-kutatás” alatt) az irodalomtörténet határain messze túlterjed, érinti a történettudományt, a művelődéstörténetet, a politikai eszmék történetét, a hadtörténetet, sőt a folklórkutatást és a művészettörténetet is, azaz valódi interdiszciplináris téma, amelynek legtöbb területén az utóbbi években határozott paradigmaváltás jelei mutatkoznak.¹ Anakronisztikus törekvés volna ma már Zrínyi életművét (s a „Zrínyi-jelenség” egészét) nem közép-európai, sőt, nem európai vetületben vizsgálni. Nemzeti-nemzetállami nézőpontunk nem öröktől adott és nem is örökre garantált perspektíva, részei vagyunk a történetnek, amit elbeszélünk, s mivel ez a történet politikailag és kulturálisan változó térben zajlott és zajlik, saját múltunk megismeréséhez több rétegű, több idődimenziót (a sajátunkat is) egyidejűleg szemléltető kutatói térképre van szükség. Különösen akkor, ha a kutatás tárgya egy olyan történeti személyiség, aki életcéljának tekintette Közép-Európa politikai térképének meg-

1 A hetvenes évek végén a történettudományban jelentkezett nézőpontváltást csak egy tematikus bibliográfia szemléltethetné kielégítően. A legfontosabb paradigmaváltó tanulmányok, monográfiák és gyűjteményes kötetek, a teljesség igénye nélkül, a felsorolt diszciplínák rendjében: R. Várkonyi Ágnes, *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2010. Klaniczay Tibor (szerk.), *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. (Zrínyi-Könyvtár, 4.) Budapest, 1991. Monok István, *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*. Budapest, 2012, 71–86. Klaniczay Tibor, Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában. In: Uő, *Pallas magyar ivadéka*, Budapest, 1985, 153–211, 307–324. Hausner Gábor, *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, 2013. Kelenik József, A keresztény világ bajnoka. In: Hausner Gábor (szerk.), *Zrínyi-album*. Budapest, 2016, 108–173. Jung Károly, Zrínyi-hagyományok a Balkánon. Vázlatos áttekintés; Szigetvár ostroma. Horvát epikus ének. In: Uő, *Elbeszélés és éneklés. Újabb magyar és egybevető magyar folklórisztikai tanulmányok*. Újvidék, 2004, 179–192. Cennerné Wilhelmb Gizella, *A Zrínyi család ikonográfiája*. Budapest, 1997. Kiss Farkas Gábor, Képköltés és imagináció a *Syrena*-kötet címlapján. In: Uő, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*. Budapest, 2012, 110–134. Zoran Ladić – Đuro Vidmarović (ur.), *Povijest obitelji Zrinski. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8–9. studenog 2004*. Zagreb, 2007. Wilhelm Kühlmann – Gábor Tüskés (Hrsg.), *Militia et litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*. Tübingen, 2009.

változtatását, s tervei és tettei sokszor csak az általa elképzelt mentális mappán nyernekel értelmet.²

Az irodalomtörténet (a forrásokat katalogizáló és az imitáció technikáit tanulmányozó filológiai eljárása révén), már a kezdet kezdetén, a költő Zrínyi újrafelfedezésekor „nemzetköziesítette” a Zrínyi-kutatást. Ám a széles körű motívumvizsgálat eredményei a 19. század eleje óta egy olyan nemzeti narratívába épültek be, amelynek elsődleges szempontja az eredetiség, a sajátosan magyar jelleg hangsúlyozása, a nemzeti kulturális kánon építése és védelme volt. Csúcspéldája ennek Arany János akadémiai székfoglaló előadása (*Zrínyi és Tasso*, 1859),³ amelynek tanulmány változata sajnos befejezetlenül maradt. A kutatás az eltelt másfél száz évben tulajdonképpen végigvitte Arany programját, ma már alig-alig akad olyan sora Zrínyi Miklós költői életművének, amelynek előzményét, mintáját vagy a mintától való eltérés kontextusát ne regisztrálta volna a szakirodalom, közben azonban szinte változatlan maradt az értelmezés eredeti kerete. Furcsa paradoxon: minél inkább kitapogadjuk azt a dominánsan itáliai, Tasso körüli és főként Tasso utáni poétikai kontextust, amelyre Zrínyi követendő példaként tekintett, költőnk annál magányosabb óriásnak, a *Syrena*-kötet annál inkább egyszere és egyedre, számottevő magyar előzmények nélküli remekműnek látszik. E paradoxont egy módon lehet feloldani: a centrum és a periféria viszonyának vizsgálata mellett (mit vett át Zrínyi Tassótól és a Tasso-epigonoktól?) a „periférián” belül is tájékozódniunk kell. Egyre sürgetőbb feladat annak a poétikai és eszmetörténeti kontextusnak a feltárása, amelybe Zrínyi költészete a *régió*n belül illeszkedett.⁴ Mindazonáltal nem árt a módszertani óvatosság, lévén hogy tiszta komparatistikai helyzetről – amelyben Angelus Silesius, Gundulić vagy éppen Sarbiewski és Potocki munkásságának tipológiai párhuzamaként volna vizsgálható a *Zrínyiász* és a *Syrena*-kötet lírai anyaga – nem beszélhetünk. Zrínyi Miklós esetében nyilvánvaló, hogy a horvát költészethez erősebb szálak fűzik, mint a többihez: származása, családi hagyományai, nyelvismerete egyaránt ide kötik; s erős valószínűséggel feltételezhető, hogy ismerte is valamilyen szinten azt az irodalmi hagyományt, amelynek nyelvi határait (a horvátot és részben az olaszt) tudatosan lépte át. Ezzel tanulmányom következtetését is megelőlegeztem. Azt állítom, hogy Zrínyi Miklós költészete szervezettebben illeszkedik a horvát, mint a magyar irodalom tradícióiba; annak ellenére, hogy a szó szerint *anyanyelve* (mert anyja nyelve) volt a magyar, a kulturális és poétikai

2 Ez a termékeny feszültség (a történeti személy valós pozíciói és vágyai-élményei-tervei között) szolgált munkahipotézisként a néhány évvel ezelőtt megjelent két tanulmánykötet szerkesztéséhez: Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.), *Hősgaléria. A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. Budapest, 2007. Sándor Bene – Zoran Ladić – Gábor Hausner (ur.), *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Zagreb, 1012.

3 Arany János, Zrínyi és Tasso. In: Uő, *Összes Művei*, X. S. a. r. Keresztury Mária. Budapest, 1962, 330–439.

4 Mit sem veszített időszerűségéből Zrínyi monográfiájának kutatási programja: Klaniczay Tibor, *Egy kelet-európai összehasonlító irodalomtörténeti lehetőség*. In: Uő, *Marxizmus és irodalomtudomány*. Budapest, 1964, 195–208.

értelemben vett nyelvhatárt mégis onnan errefelé, délről északra lépte át. A gesztus nemcsak tudatos, hanem programszerű is volt, s mint testvérével, Péterrel való költői együttműködése mutatja, valójában kulturális határátjárást, folyamatos közlekedést akart jelenteni, mindkét irányban. Az értelmezés legfőbb nehézsége s egyszersmind igazi kihívása, hogy a kísérlet csak az egyik irányban volt sikeres (Zrínyi Péter *Syrena*-fordítása nem tudta betölteni a neki szánt szerepet, a horvát irodalom nem ismert rá benne a „sajátjára”), és folytatása – poétikai értelemben, eltekintve a kultikus és ideologikus felhasználástól – lényegében nem lett. A költő-testvérpár által elképzelt poétikai térképet elfedte és elfeledte a modernitás.

Az irodalomnak nemcsak története, hanem történeti földrajza is van,⁵ s a nemzeti irodalmak térképén az efféle elegyes, kétnyelvű törekvések szükségszerűen marginalizálódnak (ez lett a horvát *Sirena* sorsa), vagy elveszítve eredeti kontextusukat, egy új, nemzeti értelmező narratíva részévé válnak (ez jutott a magyar *Syrenának*). Amikor a következőben mégis az eredeti kontextus nyomába eredek, s megpróbálom felvázolni Zrínyi Miklós és Péter egyedülálló vállalkozásának poétikai térképét, célom nem az igaztalan (romantikus, nacionalista, pozitivistá, marxista stb.) irodalomtörténeti paradigmák elvetése vagy javítása, hanem kritikai-genetikus vizsgálatuk. Azt feltételezem, hogy amint a feledés és elfedés történetének bejárása visszavezet az eredeti kontextus feltárásához, úgy valamiképpen maguk a művek, a magyar *Syrena* és a horvát *Sirena* adhatnak magyarázatot a feledés és a marginalizálás mechanizmusainak beindulására is. Analóg példák sokasága mutatja, hogy a nemzeti romantikák szinte kivétel nélkül középkori gyökerű barokk nemzeti mitológiákból (illírismus, szarmatizmus, hun–magyar rokonság stb.) táplálkoznak,⁶ Zrínyi Miklós és Péter köteteknek pedig, mint látni fogjuk, nemcsak a hun–magyar, hanem a szláv nemzeti mitológiákhoz is erős köze van. Kiinduló feltételezésem szerint az *Adriai tengernek Syrenaia* és az *Adrianszkoga mora Sirena* mögött nem egy, hanem legalább két poétikai és tágabb értelemben vett kulturális térkép sejlik fel, amelyek részben átfedik egymást, eltéréseik azonban legalább annyira fontosak, mint egybeeséseik.

5 Tanulmányom legfontosabb módszertani ihletője – mint a címmel is jeleztem – a közép-európai problematikához sok tekintetben hasonló olasz irodalomtörténeti vita, a De Sanctis-féle nemzeti és a Croce-féle esztétizáló irodalomtörténeti hagyomány kritikája és újraalapozása Carlo Dionisotti korszakalkotó kötetében: *Geografia e storia della letteratura italiana*. Torino, 1967. A kontextushoz lásd Roberto Antonelli, De Sanctis e la storiografia letteraria italiana. *Quaderns d'Italia* 16 (2011) 31–51.

6 Balázs Trencsényi – Márton Zászkaliczky (eds.), *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*. Leiden, 2010. János Bak – Patrick J. Geary – Gábor Klaniczay (eds.), *Manufacturing a Past for the Present: Forgery and Authenticity in Medievalist Texts and Objects in Nineteenth-Century Europe*. Leiden, Boston, 2014. Horvát vonatkozásban: Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb, 2008.

SZIRÉNEK AZ ADRIÁN: A POÉTIKAI ÉS A POLITIKAI MAPPÁK

„Már én mágnesküvem portushoz hoz engem...” – írja Zrínyi Miklós a *Szigeti veszedelem* XIV. énekének elején, s Péter itt hűen fordítja: „I moj magnet davno jur mi porat kaže, / ki me silna sriéno prik mora dovaže...”⁷ Az ostrom történetének epikus elbeszélését mindketten tengeri úthoz hasonlítják. Korántsem meglepő tehát, hogy mindkét verseskötet címlapképei allegorikus tengeri jelenetet ábrázolnak, sőt, a kötetek olvasásában eligazító allegorikus térképeként funkcionálnak. A magyar *Syrena* címlapmetszetének megfejtésével kisebb könyvtárnyi szakirodalom foglalkozott már;⁸ most csak arra emlékeztetnék belőle, hogy az ikonográfiai alapelem, a hajót kísértő szirének kettőse, maga is térképről származik. Ortelius világtérképén talált rájuk Zrínyi, Kelet-India partjai mellett, a tükörrel és a kagylóval (a kevélység és a bujaság attribútumaival) együtt.⁹ A képet ki is tépte saját könyvtárának példányából,¹⁰ és odaadta a metszetet tervező művésznek, Juraj Šubarićnak,¹¹ nyilván azzal a részletes utasítással, hogy miként kell majd kombinálnia annak elemeit a szintén saját könyvtárában talált címlap-képpel, amely Vittorio Siri jelenkor-történeti munkáját, a *Mercuriót* díszítette. Erről került a *Syrena* címlapjára a hajó és a benne ülő páncélos alak, a szájából szalagon futó *impresa* (a „Sors bona nihil aliud” jelmondata), valamint a vitorlára írott cím motívuma. A mintául szolgáló képet velencei mester, Giacomo Piccini jegyezte, aki azután néhány évvel később közvetlen kapcsolatba kerülve a Zrínyiekkel, érdekes feladatot kapott: elkészíthette saját egykori munkája parafrázisának parafrázisát, a horvát *Sirena*-kötet díszcímlapját.¹²

7 *Szigeti veszedelem* XIV. 3. *Obsida sigecka* XIV. 3. A magyar *Syrena*-hivatkozásoknál csak a címet és a strófaszámot jelölöm (az idézetek forrása: Zrínyi Miklós *Összes művei*. I. *Költői művek*. S. a. r. Klaniczay Tibor. Budapest, 1958); a horvát verzió rövid hivatkozási formája: *Sirena*, az idézethivatkozások formátuma azonos, külön jelölve, ha nem a nyomtatott változatra, hanem a bécsi kéziratra utalok (forráskiadás: Petar Zrinski, *Adrijanskoga mora sirena*. Prir. Tomo Matić. [Stari pisci hrvatski, 32.] Zagreb, 1957).

8 A korábbi szakirodalomról: Kiss Farkas, *Képpalkotás és imagináció*. Továbbá: Szilágyi András, *Önjellemzés és szerepvállalás*. Az allegorikus portré műfajának néhány jellegzetes változata a 17–18. századból. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.), *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Budapest, 2010, 291–312 (itt: 291–293). Újabbán: Bene Sándor, Orpheus és Hercules: Francis Bacon, Zrínyi Miklós és a magyar felvilágosodás. In: Balázs Mihály – Bartók István (szerk.), *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*. Szeged, 2016, 157–172, különösen 163–164.

9 R. Várkonyi Ágnes, Zrínyi és Ortelius. *História* 6:4 (1984) 35.

10 Abraham Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*. Antverpiae, 1584. (*Bibliotheca Zriniana*, 249 [kat. 232. sz.]

11 Milan Pelc, Georgius Subarich sculpsit Viennae – bakrore zac Juraj Šubarić u Beču oko 1650. godine: Djela i naručitelji. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 39 (2015) 55–74.

12 A már hivatkozott magyar szakirodalom mellett lásd Margarita Šimat Sveštarov, Primjer likovnog i ikonografskog preoblikovanja grafičkog predloška u 17. stoljeću. Naslovnica venecijanskog bakroreca Jacopa Piccinija i naslovnice poetskog spjeva braće Zrinski. In: Milan Pelc (ur.), *Klovičev zbornik. Minijatura – crtež – grafika, 1450–1700*. Zagreb, 2001, 205–215.

A címlap-kompozíciók (művészi színvonaluktól függetlenül) a szóban forgó kötetek egészének üzenetét sűrítik magukban, s első pillantásra is szembeötlő közöttük a különbség. A magyar *Syrena* címlapképén nem látszik a part, csak a hajó, a tenger, a szirének és a hajóban ülő (harcosnak öltözött) költő, a jelenet értelmezési lehetőségei ily módon tágak, poétikai, morálfilozófiai jelentéseket kínálóak. A horvát verziót jegyző Piccini viszont (amellett, hogy bravúros képi idézettel utal a forrás és a fordítás viszonyára, s belekomponálja a magyar *Syrena* címlapját a horvátéba, a háttérben Zrínyi Miklóst, az előtérben fivérét ültetve hajóba), politikailag erősen jelölt térbe helyezi a maga utazóit: Miklóst magyar felségjelű öböl várja,¹³ Zrínyi Péter hajója viszont horvát kikötőbe tart, a partot védő erődön a kockás horvát zászló lobog. A XIV. ének említett bevezető strófái, amelyek a címlapok ikonográfiai programját adják, megerősítik az első benyomást, mert pontosan ilyen logika alapján térnek el egymástól. Miklós a saját poétikáját teológiai keretben értelmezi: „Bán cselekedetét az én kezem írja, / Mellyet Isten lölke elmémbe befuja” – vagyis művének szentírási státust tulajdonít, s önmagát a Szentélek sugallatától vezetett próféták pozíciójába helyezi.¹⁴ Péter egészen másra veti a hangsúlyt: „Énekem egyenes, szavam szláv szó lévén, / messze marad tőle a ködös sötétség”. Az ihlető Szentlélek helyére a „szláv szó” (rič slovinska) lépett, logikusan, hiszen már a Zrínyi hajóját vezető sarkcsillag is jelzöt váltott, „mozdulhatatlan” helyett a „végvidéki” (pokrajinska) lett belőle. A magyar *Syrena* címlapallegóriája tehát poétikai, a horváté politikai térképet ajánl az olvasáshoz. Merre indulhatott segítségükkel a korabeli olvasó?

A part felé, barátai társaságába tartó hajós és az elbeszélése végéhez közeledő költő párhuzama nyilvánvaló Ariosto-allúzió: az *Eszeveszett Orlando* záró (46.) énekének bevezető strófái hosszan sorolják a költőt a parton örömmel váró olvasókat – akiket Zrínyi Miklós a korabeli Magyar Királyság főméltóságaival, illetve az országrészek katonai parancsnokaival helyettesít (köztük saját öccse, a „mind magyar, mind horvát” hazáját egyként szerető Zrínyi Péter is szerepel).¹⁵ A *Szigeti veszedelem* közvetlen forrásául szolgáló Karnarutić-kiseposzt díszítő metszeten még maga Orlando volt látható,¹⁶ Zrínyi tehát a „hazai” (a horvát) hagyománynak is adózott a motívummal, amelyet Šubarić mester a címlapon illusztrált. A kép természetesen ennél jóval összetettebb jelentést hordoz. Az első szint a mitológiai. A tengeri jelenet azonnal szembeötlő jegye: a két szirén. A Zrínyi keze ügyében lévő mitográfiai lexikonok háromban határozzák meg a

13 A reprodukciók többségén ez a részlet (a kettős keresztes zászló) nem kivehető; az általam használt példányban tisztán látszik: *Adriansztkoga mora Sirena Groff Zrinszki Petar*, U Beneczih, 1660 (Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R II D – 4° – 1a).

14 *Szigeti veszedelem* XIV. 1:3–4. Az isteni ihletettségek koncepciójáról lásd Laczházi Gyula, „Mellyet Isten lölke elmémbe befuja”. Az isteni inspiráció Zrínyi *Szigeti veszedelmében*. *Irodalomtörténet* 37 (87):4 (2006) 565–576.

15 R. Várkonyi Ágnes, *Líra vagy politika*. In: Uő, *Európa Zrínyije*, 64.

16 Milan Pelc, *Renessans*. Zagreb, 2007, 559. (Az „Ilustrirana književna djela na hrvatskom jeziku” c. fejezetben.)

vigyázatlan hajósokat énekükkel halálba csábító lények számát. Giovanni Anguillara népszerű olasz Ovidius-fordításának jegyzetei között Zrínyi a nevüket is megtalálta: Parthenope, Leucosia, Ligia (Parthenopé, Leukószia, Ligeia).¹⁷ A címlapon azonban nem véletlenül látható két szirén – a harmadik ugyanis, a vitorlán szereplő címirat értelmében, maga a hajóban ülő költő. Zrínyi ezzel a magyar irodalmi hagyományban ismertebb Odüsszeusz-történet helyett¹⁸ az Orpheusz-mítoszra utal: Ithaka királya mellett ugyanis a legendás thrák dalnok volt a másik mitológiai szereplő, aki legyőzte a sziréneket, méghozzá úgy, hogy túlénkelte veszedelmes éneküket, s ezzel az Argó hajón utazó hős társai életét is megmentette.¹⁹ Tudatos választásról van szó, hiszen Zrínyi Miklós a kötetben saját alteregójaként viszi tovább az Orpheusz-figurát, aki szirénebb a sziréneknél, s végül a költészet ártó hatalmán költészettel vesz erőt.

Erre a játékra azonban további irodalmi utalásrétegek rakódnak. Az egyikre tudtommal még nem figyelt fel a kutatás, pedig kézenfekvő, talán túlzottan is az. A *megszabadított Jeruzsálem* központi motívuma a keresztény sereg legnagyobb hőséneke, az érzéki szerelem rabságába esett Rinaldónak a visszatérítése a harcba – nélküle ugyanis nem remélhetnek győzelmet a szent sír városáért folytatott küzdelemben. Két tapasztalt vitézét küldi érte a vezér, hogy szabadítsák ki a varázslónő, Armida kéjszígetéről. A küldetés utolsó próbatétele a „nevetés forrásánál” várja Carlót és Ubaldót, ahol két pajzán szirén epikureista érvekkel próbálja meggyőzni őket az erény és a hősiesség hiábavalóságáról, a természet szavának követéséről, a gyönyör jutalmának elfogadásáról... A *megszabadított Jeruzsálem* legnépszerűbb, később számos melodrámban feldolgozott jelenetéről van szó,²⁰ amit a Zrínyi-kötet címlapja az evidencia erejével idézett fel, szabá-

17 *Le Metamorfosi di Ovidio*, ridotte da Giov. Andrea Anguillara in ottava rima, con l'annotationi di M. Giuseppe Horologgi. Venetia, 1587, 90. (*Bibliotheca Zriniana*, 294 [kat. 338. sz.]) Az ókori szirén-értelmezések pozitív és negatív ágának elválásához: Charles Lévy, Les Sirènes cicéroniennes et leur arrière-plan philosophique. In: Hélène Vial (dir.), *Les Sirènes ou le Savoir périlleux. D'Homère au XXIe siècle*. Rennes, 2014, 151–160.

18 A hagyományos értelmezés disszonáns pontjaira Galavics Géza már régen felhívta a figyelmet: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest, 1986, 144.

19 Az Apolloniosz Rhodiosz *Argonautikájára* (IV. 902–916) épülő motívum (lásd R. J. Clare, *The Path of the Argo. Language, Imagery and Narrative in the Argonautica of Apollonius Rhodius*. Cambridge, 2002, 255–256) nemcsak általában a kor közhelye (vö. Leofranc Holford-Strevens, Sirens in the Antiquity and in the Middle Ages. In: Linda Phyllis Austern, Inna Naroditskaya [eds.], *Music of the Sirens*. Bloomington, Indianapolis, 2006, 16–51), hanem a szirénjelenetet idéző Statius-locus (*Sylvae* 2:7) a mindennapi, olykor ironikus hivatkozások közé tartozott a Zrínyit közvetlenül is érdeklő Barberini-kör intellektuális környezetében. Lásd Hieronymus Tetius, *Aedes Barberiniana ad Quirinalem*. Romae, 1642, 135. (A Tezio-kötet azóta elveszett a Zrínyi-könyvtárból: *Bibliotheca Zriniana*, 334 [kat. 421. sz.])

20 *Gerusalemme liberata* XV. 57–66. A menekülőket üldöző Armida láttán Ubaldo biztatása (uo. XVI. 41:7–8) sztoikus nyelven szól az érzelmek legyőzéséről: „Az értelem legyen úrrá az ösztön / felett, s hatalma mind nagyobbra nőjön.” (Ford. Hárs Ernő; Torquato Tasso, *A megszabadított Jeruzsálem*. Budapest, 1995, 366.) Az olasz és dubrovniki dramatizált feldolgozásokról: Svetlana Stipčević, *Italijanski izvori dubrovačke melodrame (Ariosto, Tasso, Rinučini)*. Beograd, 1994, 147–164. A legérdekesebb (bár Zrínyi által valószínűleg nem ismert) példa a horvát dráma-

don variálva és kombinálva a forrás elemeit (a sziréneket visszahelyezve eredeti, tengeri közegükbe, s két vitéz helyett egyet – saját alteregóját – szerepeltetve, tehát a visszaútra célozva). A *Szigeti veszedelem* és Tasso eposza közötti megfelelések részlegesek (már a tárgyválasztásból adódó alaphelyzet is eltér, Zrínyinél a keresztények nem az ostromlók, hanem az ostromlottak), a *Syrena*-kötet egészen végigfutó lírai elbeszélésnek viszont (az elbeszélő szabadulása a szerelmi szenvedély rabságából, Krisztushoz fordulása és a dédapját követő áldozat vállalása) vezérfonala a Tasso-eposz említett cselekményszála. Zrínyi természetesen erre a motívumra is utal a kötet szövegében, amikor a második *Idilium*-ban Viola szerelmi bűverejét az Armidáéhoz hasonlítja, sőt annak fölébe helyezi: „De te kegyetlenb vagy [...] ravasz Armidánál és Falsirenénél...”²¹

Az utóbbi név újabb mintát és előképet kapcsol be az irodalmi utaláshálóba: Falsirena nem más, mint Giambattista Marino műfajt újító mitológiai eposzának, az *Adónisznak* mágusnője, lényegében a tassói Armida reinkarnációja.²² Marino a Tasso utáni kor európai költőfejedelme, akit kortársai a „Tirrén tenger szirénjeként” ismertek, s maga is a „szirén kisfiának” nevezte magát.²³ A *Syrena*-kötet sokat vitatott címe, pontosabban a Šubarić-metszet vitorláján olvasható címirat azonosító szerkezete („Adriai tengernek Syrenaia Groff Zríni Miklos”) ily módon a legszorosabban Marinóhoz kapcsolja a szerzőt, aki hasonlóan mintájához, szintén kettős, egyszerre pozitív és negatív jelentésben használja a szirén-allegóriát (saját költészetét s egyszersmind a kísértő, ártó hatalmat jelöli vele).²⁴ Marino (és egész nemzedéke) a Tasso-örökséggel vívódott, s végül elfordult attól; a történelmi időből és térből kilépő cselekmény, az arisztotelészi fikcióegységet szándékosan megtörő szerzői önreflexiók sokasága – mind a *Jeruzsálem* tagadásaként értendő, oly módon azonban, hogy szoros intertext-

---

irodalom klasszikusának, Junije Palmotićnak korai melodramatikusságát (Armida), benne a „Tündérek és szirének táncával” a két küldött, Carlo és Ubaldo előtt: Junije Palmotić, *Izabrana djela*. Prir. Rafo Bogišić. (Stoljeća hrvatske književnosti) Zagreb, 1995, 298–302.

21 *Idilium II.* 30. Értelmezéséhez: Kovács Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*. Budapest, 1985, 179–182.

22 Francesco Guardiani, Da Ariosto a Marino, da Alcina a Falsirena. La maga seduttrice fra tradizione e innovazione. In: Marco Santoro (a cura di), *La donna nel Rinascimento meridionale*. Pisa, Roma, 2010, 155–167.

23 A „figliuolo della Sirena” kifejezés forrása: Giambattista Marino, *La sampogna*. Milano, 1620,

24. (A Claudio Achillinihez írott, itt bevezetőként megjelent poétikai levélből. A levél értelmezése Zrínyi szempontjából: Kovács, *A lírikus Zrínyi*, 124–127.) A „Szirén kisfia” kifejezés többértelmű; poétikai utalásként Apollónhoz kötik a költőt, aki Marino eposzában a szirénné alakított múzsaik karának élén tűnik fel (*Adone*, V. 132), de alapjelentésében egy szirénre, Nápoly jelképére, Parthenopéra utal, vagyis egyszerűen: 'Nápoly költője'.

24 Marino az előző jegyzetben idézett kijelentése (amelyet alátámaszt hívének, Claudio Achillini-nek a mesterre alkalmazott epithetonja: „La Marina Sirena”, lásd Giambattista Marino, *La strage degli innocenti*. Venetia, 1633, szltan. élére illesztett üdvözlő verse) – csak a toposz pozitív jelentését aknázza ki. Maga Marino az *Adonéban* (III. 4:1–2) a legvisszataszítóbb állathoz, a hiénához hasonlítja a szirént, aki utánzó képességével gyilkol (vö. Plinius, *Naturalis historia*, VIII. 105–106). Zrínyi ugyanígy jár el, eposzában (XII. 81:3) és lírájában (*Idilium II.* 12:3) is negatív értelemben szerepelteti a sziréneket, míg kötetének címében magát is szirénnek vallja (s hasonlóan: *Idilium I.* 33:1). Az alapjelentés azonban – mint Marinónál is – az 'Adria költője'.

tuális kapcsolatba lép az előszöveggel, rejtve és nyíltan lépten-nyomon Tassót idézi és parafrázeálja.²⁵ Zrínyi Tasso-imitációja tehát ebben a többszörösen összetett diskurzushelyzetben nem egyszerűen csak Tassóhoz képest értékelendő, hanem a Tasso művéről folytatott poétikai vita kontextusában, a Tassót imitáló Marino imitációjaként. Konkrétabban fogalmazva: a magyar verseskötet címlapjának ikonográfiai motívumai (párbeszédben a kötet szövegének a címlapra vonatkoztatható allúzióival) egy nagyon sajátos, a korra jellemző műfaji probléma (a hősepika folytathatóságának vagy elvetésének, illetve a líra vagy az epika elsőbbségének) terepére vezetik a feltételezett olvasót, s arra orientálják, hogy a kérdésre a választ nem pusztán az eposz, hanem a kötetbe szerkesztett eposz, vagyis a *Syrena*-kompozíció egésze fogja megadni.

A horvát parafrázis címlapjának képnyelvi utalásai egészen más irányba mutatnak. A szerző ugyan itt is szirénként (költőként) azonosítja magát, azonban ez csupán konvencionális gesztus, hiszen Zrínyi Péter lemond a szirén-motívum sokszorozásában rejlő lehetőségekről. Az ő hajója nem absztrakt stilizáció, hanem ágyúkkal felszerelt valóságos hadihajó, utazása pedig nem a hősi erény keresése: annak már birtokában van, s a jelenet leginkább győzelmi bevonuláshoz hasonlít, a tengerben körülötte megjelenő alakok már a hős sikerét ünneplik. Különös figyelmet érdemel közülük a koronát és a babérkoszorút egyszerre nyújtó tengeri nimfa, aki a politikai hatalom mellé kínálja a költői megdicsőülés lehetőségét.²⁶ Sőt, koronából tulajdonképpen kettő van, hiszen a másik oldalról egy másik najád is azt nyújt Zrínyi Péter felé.²⁷ Zrínyi Péter, mint azt akár horvát báni ténykedése, akár a későbbi összeesküvésben táplált ambíciói mutatják, komolyan számolt a horvát uralkodói cím megszerzésének lehetőségével. Irodalmi programja (a „slovinska rič” kultusza) e horvát (pontosabban: délszláv) orientációval van összefüggésben. Miklós hajósának térképe poétikai térkép, iránytűje a „vitézség és hüvség”, tájolási pontjai az antik költészet, illetve

25 Marino évtizedekig hordozta magával a Tassóval vetélkedő Jeruzsálem pusztulása (*Gerusalemme distrutta*) tervét, míg végül feladta, és csak egy töredéket (a 7. éneket) bocsátott közre belőle. Lásd Emilio Russo, *Una testimonianza sulla Distrutta del Marino*. In: *Uó, Studi su Tasso e Marino*. Roma, 2005, 68–100.

26 A címlapkép értelmezéséről Zrínyi Péter önreprezentációjának összefüggésében: Zrinka Blažević – Suzanna Coha, Zrínyi Péter – a hősteremtés irodalmi modelljei és stratégiái. In: *Hősgaléria*, 137–164, különösen 139–140.

27 A koronák allegorikus jelentése nyilvánvaló, azonban könnyen lehet, hogy valóságos tárgyra / tárgyakra utalnak. Legalábbis elgondolkodtató Rucsics János (Ivan Ručić) zágrábi alispán levele, amelyben (sok évvel korábban, 1634-ben) arról ír ismeretlen barátjának, hogy Ozalj várában egy véletlen falomlás nyomán megtalálták az elveszettnek hitt középkori horvát uralkodói koronát vagy koronákat, s a vár parancsnoka minden idegent eltávolított a környékről, „amíg az ifjú grófok megérkeznek”... További hír a koronákról nincs, talán ez is csak legenda, ám jellemző legenda. Vö. Vjekoslav Klaić, *Nagađanja o kraljevskoj hrvatskoj kruni*. In: *Uó, Crtica iz hrvatske prošlosti*. Zagreb, 1928, 91–96. Rucsics János később is szoros kapcsolatban maradt Zrínyi Miklóssal, Zrínyi neki írott levelei eszmetörténetileg fontos dokumentumok, lásd Bene Sándor, *A sztoikus Zrínyi*. In: Nyerges Judit – Verók Attila – Zvara Edina (szerk.), *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Budapest, 2016, 69–86.

Ariosto, Tasso és Marino írásai. Péter térképén szintén megjelenik a poétikai szempont: a népnyelvű irodalom, bátyja kötete és költői alakja, valamint a hajós útját vigyázó Apollón, ám térképe első renden mégis politikai térkép; nem Orpheusz önformálása, a költői szerep megtalálása az utazás célja, hanem a hatalom megragadása, a politikai szempontból jelölt kulturális tér elfoglalása és belakása.

A MAGYAR SYRENA POÉTIKAI KOORDINÁTÁI

Kölcsey Ferenc szerint az egész magyar régiségben „...nincs egyetlenegy verselő is, ki esztétikai tekintetben figyelmet érdemelne, csak *Zrínyi Miklós*; s íme ez az egyetlenegy is az itáliai poézis tűzénél gyújtá meg lámpását, mert a *Sirenának* minden fordulótaiban, sőt szinte minden soraiban, nem leljük-e a *Megszabadult Jeruzsalemnek* nyomait?”²⁸

Zrínyi költészetének modern recepciója komparatista megfigyeléssel indul, s nem is Kölcsey volt az első, aki világosan látta, hogy ez a „siető kézzel” összehordott költészet alapos, minden sorra kiterjedő kommentárt kíván.²⁹ A magyar irodalomtörténet-írás megpróbálta pótolni a mulasztottakat, s mint korábban esett róla szó, Arany János nagy tanulmány-torzójában megszületett az összehasonlító kutatás mintája és programja, amit azután nemzedékek sora folytatott sikerrel. A *Zrínyiász* klasszikus antik forrásainak felmérése³⁰ után sor került a történeti irodalom szövegpárhuzamainak összegzésére,³¹ a bibliai kölcsönzések szemléjére,³² Tasso, Marino és Ariosto követésének részletes dokumentálására,³³

28 Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel versei. In: Ferenczi László (szerk.), *Minden óráim. Kölcsey Ferenc Válogatott művei*. Budapest, 1984, 193.

29 Kölcsey Ferenc, Nemzeti hagyományok. In: Uő, *Összes költeményei. Nemzeti hagyományok. Parainesis*. Szerk. Szabó G. Zoltán. Budapest, 2008, 204.

30 Greksa Kázmér, A Zrínyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros-, és Istvánffyhoz. *A székesfehérvári katolikus Főgimnázium értesítője* 1889–1890, 1–158.

31 Thúry József, A Zrínyiász. *ItK* 4 (1894) 129–149, 257–298, 385–411. Újabb, kontextualista közelítések: Nagy Levente, *Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdélyen*. (Irodalomtörténeti Füzetek, 154.) Budapest, 2003. Borián Elréd, *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*. (Pannonhalmi Füzetek, 50.) Pannonhalma, 2004. Csillag István: „Égő szövétnék”. *Filológiai Zrínyi-kalászat*. Budapest, 2016.

32 Heller Bernát, A Biblia a költő Zrínyi Miklós műveiben. *Magyar Zsidó Szemle* 42 (1925) 65–106.

33 A legfontosabb tanulmányok, ismét csak a teljesség igénye nélkül: Emerico Várady, *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*. I. Roma, 1933, 200–217. Kardos Tibor, Zrínyi, a költő a XVII. század világában. *ItK* 42 (1932), 153–163, 261–273. Kovács, *A lírikus Zrínyi*. Király Erzsébet, *Tasso és Zrínyi. A Szigeti veszedelem olasz epikai modelljei*. (Humanizmus és Reformáció, 16.) Budapest, 1989. Szörényi László, *A Szigeti veszedelem és az európai epikus hagyomány*. In: Uő, *Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*. Budapest, 1993, 15–24. Kiss Farkas Gábor, Zrínyi, Marino és a 17. századi itáliai eposz. In: Uő, *Imagináció és imitáció*, 155–184.

a horvát forráshoz, Karnarutić kiséposzához, majd pedig a délszláv népi epikához fűző kapcsolat aprólékos vizsgálatára.³⁴

Mi tehát akkor a gond? – kérdezhetné valaki, hiszen a forrásfeltárás előrehaladott, a poétikai minták világosan állnak előttünk. Amire csak azt lehetne válaszolni: a részletek szépen szólnak, a kötet egésze azonban hallgat. Két szempontból is hallgat. Egyrészt nem tekinthető megoldottnak a líra és az eposz egybekomponálásának sajátos logikája; a kötetkompozíció rendjére eddig pontos mintát nem talált a kutatás, az allegorizáló, olykor külsődleges (politikai vagy irodalomtörténeti) szempontokat bevonó magyarázatok pedig nem kielégítőek.³⁵ Másrészt minden imitáció, sőt, szövegátvétel ellenére világos, hogy a *Szigeti veszedelem* esztétikája jelentősen elkanyarodik a *Gerusalemme liberata* lírizálásától, illetve bármennyi Marino-kölcsönzés, olykor egyenesen fordítás mutatható ki benne, Zrínyi eposza határozottan szembefordul a marinizmus érzéki, szenzualista ideológiájával, teologizáló poétikája kimondottan antimarinistának tűnik. De vajon érvényes-e ugyanez a megfigyelés a kötet egészére is? Hol van a *Syrena* helye a Marino Adónisz-eposzát kísérő elkeseredett poétikai vitákban? Itália felől tekintve: hogy hangzik a kérdés, amelyre egy marinista költői nyelvet beszélő antimarinista kötet az adekvát válasz lehetne? Ha pedig a befogadó közeg szempontjából nézzük ugyanezt a problémát: akkor mi a *Syrena* helye a közép-európai Marino-recepcióban, vannak-e párhuzamos kísérletek, vagy valamilyen hiátust tölt be a kötet? Azaz ismét csak az irodalom geográfiájával, a térképpel (annak fehér foltjaival) kerültünk szembe.

Lássuk először a kötet belső összefüggéseinek kérdését. Közismert, hogy a számos invenciózus eposz-, illetve líra-értelmezés ritkán talált egymásra, a kompozíció szervezőelve továbbra is nyitott kérdés. Ennek véleményem szerint két, egymással részben összefüggő oka van: egyfelől a Zrínyi-líra petőfiesítése, másfelől az eposz csúcra helyezése, a líra leértékelése. Petőfiesítés alatt azt ér-

34 Hajnal Márton, Karnarutić és a Zrínyiász. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 29 (1905) 111–124, 200–212, 279–296. Újabbán: Lőkös István, Recepcija Karnarutića u mađarskoj književnosti. *Croatica et Slavica Iadertina* 1 (2005) 165–194.

35 Témámat közelről érintik a kötetkompozíció kérdését érintő eddigi legfontosabb tanulmányok – eredményeikre építetek, és próbálom kiterjeszteni őket a következőkben, s ahol nem értek egyet velük, ott sem polemizálok, hiszen ilyen általánosítási szinten úgyis csak a gondolatmenetek belső koherenciája lehet meggyőző érv: Király György, Zrínyi és a reneszánsz [1920]. In: Uő, *A filológus kalandozásai*. S. a. r. Kenyeres Ágnes. Budapest, 1980, 207–216. Kovács, *A lírikus Zrínyi*, 75–101 („A megkomponált verseskönyv” c. III. fejezet). Szörényi László, A szerkesztett verskötet mint a szerző ifjúkori önarcképe. In: *A magyar irodalom története*. I. A kezdetektől 1800-ig. Főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, szerk. Jankovics László – Orlovsky Géza. Budapest, 2007, 467–486. Laczházi Gyula, *Hósi szenvedélyek. A heroizmus és a szenvedélyek megjelenítése a XVII. századi magyar epikus költészetben*. (Arianna Könyvek, 1.) Budapest, 2009, 122–179. Uő, A szenvedélyek és a költészet hatalma Zrínyi Miklós *Syrena*-kötetében. In: Lengyel Réka (főszerk.), *Amicitia. Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára*. Budapest, 2015, 127–139. Utasi Csilla, A lírai költemények és az eposz viszonya Zrínyi Miklós *Syrena*-kötetében. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu / Annual Review of the Faculty of Philosophy Novi Sad* 40:1 (2015) 223–242.

tem, hogy a romantikán iskolázott pozitivista tudósnemzedék a *Syrena*-kötet lírai anyagában olyan életrajzi megfeleléseket keresett, amelyek azonnal, az ihlet közvetlen hatása alatt versbe ömlöttek, és – Zrínyi monográfusának, Széchy Károlynak kedvelt kifejezésével élve – „felcsattogtak”,³⁶ mint az erdei madárdal. Körben forgó érvelés működött itt: a hiányosan ismert élettényeket a kutatók a versekből egészítették ki, vagy egyenesen azokból vonták el őket, majd az így keletkezett pszeudo-életrajz „tényeivel” interpretálták ugyanezeket a verseket.³⁷ Filológusként ugyan jól tudták, hogy milyen műves, források és irodalmi allúziók sokaságát mozgósító szövegekről van szó, mégis a romantikus élménylára előfeltevéseivel közelítettek a Zrínyi-korpuszhoz, különösképpen a szerelmes versekhez.³⁸ Szembeszökő példája ennek az *Arianna sírása* értelmezése, amelyhez mintegy epitheton ornansként tapadt hozzá Széchy nemzedéke óta a „kedves idegenkedése”, majd később a „szerelmesek összezördülése” címke,³⁹ mintha Scipione Herrico tragikus idilljének imitációja (amelynek tehát poétikai üzenete, az új műfaj honosítása, legalább olyan jelentős, mint az általa megmozdított, tragédiára utaló referenciakör a kötet lírai elbeszélésében) mindössze az eposz írását átmenetileg megakasztó magánéleti konfliktus dokumentumaként lenne érdekes.⁴⁰

A beállítás háttérben az munkált, hogy a pozitivista tudósok és követőik a *Syrena*-kötet minden elemét az eposznak rendelték alá, előkészületnek akarták látni a nagy műhöz. Amint Kovács Sándor Iván feledhetetlen fordulattal összegezte: a lírai versek csak „szolgálólányok” az eposz fenséges épületében.⁴¹ A Zrínyi-művek modern kiadásainak sajtó alá rendezőit, Kazinczy Ferenczet, Kazinczy Gábort és Toldy Ferencet követő kutatógenerációk, Széchy Károlytól Négyesy Lászlón keresztül Klaniczay Tiborig, noha szövegközléseikben visszaállították a *Syrena*-kötet verseinek eredeti sorrendjét, értelmezői eljárásukban híven követték az elődöket, sőt, a régiek esztétikai ítéletét (ál)kronológiai érvekkel támasztották alá. Utóbbiak közül a legtöbb zavart a cím nélküli mitologikus pásztoridill-pár (*Fantasia poetica I–II*) második darabjában (Kazinczy címadásával: a *Vadász és Echó*ban) feltűnő Júlia „azonosítása” okozta. Mikor előkerült Esterházy Pál fiatal kori naplója, s abból fény derült rá, hogy Zrínyi 1642-ben megpróbálkozott az akkor még szinte gyermek Esterházy Anna Julianna feleségül

36 Széchy Károly, *Gróf Zrínyi Miklós*. I. (Magyar Történeti Életrajzok) Budapest, 1896, 141, 156.

37 A „módszert” már régen bemutatta és alapos (ám hatástalan) kritikában részesítette Ferenczy Géza, *Zrínyi idilljeinek és életének kapcsolata* (Magyar Irodalomtörténeti Füzetek, 3.) Budapest, 1929.

38 A legerősebb példa: Kanyaró Ferenc, Zrínyi szerelme. *Figyelő* 19 (1885) 81–94. De vetekszik az elsőségért a későbbi tudós turanista kutatónő, dr. Bobula Ida tanulmánya: *Draskovich Eusebia*, Debrecen, 1936.

39 Széchy, *Gróf Zrínyi Miklós*. I. 156. Klaniczay Tibor, *Zrínyi Miklós*. Budapest, 1964², 68. Kovács, *A lírikus Zrínyi*, 62, 76.

40 A pozitivista monográfia magát az eposzírás megkezdését is ugyanazon hirtelen felindulás eredményének látta, amely az *Arianna sírását* is kiváltotta: Széchy, *Gróf Zrínyi Miklós*. I. 152.

41 Kovács, *A lírikus Zrínyi*, 170–171.

kérésével⁴² (nem járt sikerrel: a nádor végül Nádasdy Ferenchez adta „Juliankát”) – megszületett a verdikt, mely szerint az Echós vers lett volna Zrínyi legkorábbi zsengéje.

Az álkronológia egész irodalomtörténeti hiedelemrendszerre állt össze: Széchy Károly örökségéből megmaradt az erkölcsös meggyőződés, mely szerint szerelmi kínokat felidéző versek nem írhatók a házasságkötés után⁴³ – ha viszont az eposzhoz csak a líra után fogott Zrínyi, kevésnek tűnt a befejezésre néhány hónap (az a bizonyos „egy tél”), tehát ki kellett tolni a befejezés időpontját. A végeredmény a következő lett.⁴⁴ Zrínyi Draskovics Mária Eusébiának (a versek Violájának) kezdett udvarolni már egészen korán (ekkor még nem írt verseket). Egy időre elpártolt tőle Esterházy Anna Júlia kedvéért; ám később mégis visszatérve első szerelméhez, elkezdtek sorjázni tolla alól a szerelmes versek (a két *Idilium*, a *Fantasia poetica*), majd jött a jegyesek „átmeneti elhidegüléséről” tanúszkodó *Arianna sírása* (1645 őszen). A „kínzó szerelmét” felejteni igyekvő költő ekkor eposz írásába fog (tehát a *Szigeti veszedelem* invokációja – „én az ki azelőtt ifiu elmével / Játszottam szerelemnek édes versével” – is petőfiesül, a poétikai utalás életrajzívá válik), de a fájdalmat hamar feledtetik a mézeshetek örömei (az „összezőrdülés” után elhalasztva, de 1646 februárjában mégis sor kerül a lakodalomra!) – így az eposzsal még házassága évének őszen is csak az első ének 74. strófájáig jut.⁴⁵ Következésképpen: korrekcióra szorul a *Syrena* bevezetőjének konkrét utalása, mely szerint a költő „egy évben, sőt egy télben” fejezte be („vitte végben”) munkáját, s amelyről a korábbi kutatás elég nagy biztonsággal mutatja ki, hogy az 1645–46-os télről lehet szó. Az új hiedelem szerint Zrínyi 1645-ben csak elkezdte, de még 1648-ban is írta volna eposzát, s csak a közvetlen utalások szintjén Eusébia korai halálát sirató Orpheusz-versek, valamint a *Feszületre* és a kötetet záró *Peroratio* keletkeztek bizonyosan az eposz lezárása után.

Nincs itt tér arra, hogy részletesen cáfoljam e konstrukció egyes pontjait (a legújabb kutatások szerint Zrínyi 1646 őszen már az eposz XIV. énekénél tartott,⁴⁶ a lakodalom halasztását nem szerelmi perpatvar vagy átmeneti elhidegülés, hanem a hozománybirtok körüli botrány és pereskedés okozta,⁴⁷ hogy „Júlia” mindenki más lehet, csak éppen nem Esterházy Júlia; ellenkezőleg, a ciklus

42 A részletet lásd Esterházy Pál visszaemlékezése ifjúkorára (1635–1652). In: Esterházy Pál, *Mars Hungaricus*. S. a. r. Iványi Emma, szerk. Hausner Gábor. (Zrínyi-Könyvtár, I.) Budapest, 1989, 309.

43 Széchy, *Gróf Zrínyi Miklós*. I. 148.

44 Az alábbi rekonstrukció fő forrásai: Klaniczay, *Zrínyi Miklós*, 60–74 és az időrendet módosító Kovács, *A lírikus Zrínyi*, 59–63, 74–76, aki ezzel Kanyaró Ferencnek már Széchy által vitatott elképzeléséhez tér vissza.

45 A strófával kapcsolatos datálási nehézségek feloldásához lásd Bene Sándor, *Az ajándék*. In: Horn Ildikó – Lauter Éva – Várkonyi Gábor – Hiller István (szerk.), *Művészet és mesterség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. II. Budapest, 2016, 271.

46 Tusor Péter, *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*. Budapest–Róma, 2005, 113–116.

47 Bene Sándor, *Constantinus és Victoria: Zrínyi Miklós első házasságának története*. In: Fodor Pál, Sokcsevits Dénes, Jasna Turkalj (szerk.), *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmé-*

logikája szerint „Viola” újabb, átlényegült alakja, aki végül újabb metamorfózissal, „Eurüdikéként” fejezi be földi pályafutását stb.).⁴⁸ Egyfelől talán megnyugtató, hogy az álkronológia erőltetése helyett sokkal életszerűbb és filológiaiilag is megalapozottabb a feltevés: Zrínyi bizony nemcsak az Eurüdiké-siratókat, hanem a Viola-ciklus többi, az udvarlás kínjait megörökítő, majd a boldog szerelmet ünneplő darabjait is (*Idilium I–II, Fantasia poetica I–II*) felesége halála után, az egységes kötetépítés szándékával írta, még akkor is, ha korábbi vázlatokat, kezdeményeket használt fel alkotásukhoz. Az, amit viszont biztosan korán kezdett s évekig csiszolt, amire a családi hagyomány, a környezet elvárása és saját ambíciója is ösztönözte, a *Szigeti veszedelem* volt. Ilyen módon tehát a magyar költők azon típusához tartozik, akik előbb írtak eposzt, s csak utána nagy lírát (mint Vörösmarty vagy Arany); az *Olvasónak* tett vallomása nagy vonalakban hiteles (az éveken át érlelt eposzt Zrínyi 1645–46 fordulóján, „egy tél” kényszerű *otium*ában öntötte formába, s még azon év lezárulta előtt „vitte végben”).⁴⁹ Másfelől azonban nem sajnálhatjuk eléggé azt az értelmezési deficitet, amely abból adódott, hogy sok generáción át a kutatás nem volt hajlandó észrevenni a *Syrena*-kötet legeredetibb vonását, az eposz lírai kompozícióba illesztését. A kötet egésze kicsúszott a látótérből (amely a számtalan önálló, a lírát mellőző *Szigeti veszedelem*-kiadásban is megmutatkozott); a kompozíció egészére kiterjedő poétikai magyarázóelv hiánya pedig teret nyitott az olyan bulvárértelmezések számára, amelyek az Arianna- és az Orpheusz-versek utalásait mintegy újra referencializálták, s a feleséggyilkosság régi pletykáját is friss felfedezésként megígítették fel, vagy éppen a címlapok nyomdahibáiból próbáltak rejtett értelmezői kódokat felfejteni.⁵⁰ De ki hibáztathatná őket, ha nem alapozhattak másra, mint az imént jellemzett tudományos hiedelemrendszerre? A kötetkompozíció mélyebben fekvő rejtélye viszont nem adja ilyen olcsón magát. Próbálkozzunk most egy vázlatos munkahipotézissel.

A lírai kompozíció narratív jellegű – az elbeszélt történet maga a megfejtendő üzenet. Zrínyi Miklós verseskötetének különlegessége, hogy a terjedelem döntő hányadát (majdnem 90%-át) elfoglaló eposz nem a lírai versek előtt vagy után helyezkedik el, hanem, minden terjedelmi aránytalanság ellenére, részévé válik a lírai kompozíciónak. A *Syrena* lírai darabjai, a főszereplő alak- és névvál-tásaival, egy lélek fejlődésének állomásait rajzolják ki. Az elbeszélés keretmeta-

nyek, társadalom, gazdaság, kultúra / Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura. Budapest, 2015, 618–629.

48 Bene Sándor, Júlia, avagy az első vers legendája. *Irodalmi Magazin* 2:4 (2014) 55–58.

49 A kérdés összefoglalóan: Bene Sándor, A költői művek keletkezésének időrendje. *Irodalmi Magazin* 2:4 (2014) 44–46.

50 A pletyka alapját képező levelet kiadták: Herner János – Orlovsky Géza, Macskási Boldizsár levele Teleki Mihálynak, felesége hűtlenségéről. *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények* 2 (2004) 79–83. A továbbiakhoz: Nényei Pál, *Ne bántsd a Zrínyit!* Budapest, 2015, 248 skk. (Vö. Laczházi Gyula recenzióját: <http://reciti.hu/2016/3587>; hozzáférés: 2017. 03. 23.) Falus Orsolya – Király Lajos – Kobolka István – Sasvári Gábor, A Szigeti veszedelem mint titkosított szöveg-intermediáció. A „Zrínyi-kód”. *Polgári Szemle* 11 (2015) 142–153.

forája az utazás, melynek minden egyes stációján tovább épül, új vonásokkal gazdagodik a kötet címében szirénként (azaz költőként) megjelölt szubjektum. A szövevényes történet Ariosto *romanzóját*, Zrínyi kedves olvasmányát idézi, azzal a különbséggel, hogy míg Orlando célja szenvedélyének követése, addig a *Syrena* elbeszélője éppen a szerelmi szenvedélytől kíván szabadulni. Kísérletei képezik a kötet cselekményvázát. A szerkezeti rend a következő. Udvarlás a kegyetlen szépségnek (*Idilium I–II*) – menekülés a hősi múlt világába (*Obsidio*) – „női dal”, Ariadné panasza a szerelem elől menekülő Theszeuszhoz (*Arianna sírása*) – Cupido beváltja ígérletét, cserébe a panaszdalért átengedi az immár Titirusként megjelenő költőnek Violát (*Fantasia poetica I–II*) – a történet tragikus fordulatot vesz, a kedves véletlen-váratlan meghal (*Orfeus I*), az Eurüdikéjét sirató, a pokolba érte induló dalnok éneke megszakad (*Orfeus II*) – a jelképes halál után jelképes feltámadás következik, előbb a nemzeti múlt mitikus alakjaira (*Attila, Buda*), majd az eposzban megénekelte hősök fényes galériájára esik az elbeszélő tekintete (*Epigrammata*) – a bűnbánó lélek a „vitézek Istenéhez”, a megváltó Krisztushoz fordul kegyelemért (*Feszületre*) – az utazás lezárása: a saját halálát felajánló elbeszélő („Vigan burittatom hazám hamujával”) azonosul a „nagy vigassággal s örömmel” haló szigeti hősökkel (*Peroratio*).⁵¹

Ennek a megváltódás- (vagy önmegváltás-) történetnek két fordulópontja van. Az első: Orpheusz (s átvitt értelemben a világi tematikájú, érzéki hatásra törekvő költészet) halála, ami tulajdonképpen a tanulmányok lezárásaként kapott indíttatás, a pápai audiencia által jelképesen meghatározott program beteljesítése. VIII. Orbán pápa (Maffeo Barberini [1568–1644]) ez alkalommal saját verseinek díszkiadásával ajándékozta meg az ifjú főurat,⁵² amelynek rögtön első darabja (*A jóra való és kegyes tanulságokkal ékesített költészet visszaállításáról régi fényébe* [*Poesis probis et piis ornata documentis primaevae decori restituenda*]) a Marino-féle szenzualista költészet és világlátás teljes elítélése, klasszicizáló stílusfordulat és a szkepszist meghaladva ismét *hívó* költészet meghirdetése. Valóságos verses enciklika a költemény, amely lehangsúlyosabb helyén felteszi a kérdést: „Miért énekeljünk a győzelmesen pokolra szálló Orpheuszról, / Ha az alvilágot leigázva, Krisztusként tért vissza a csillagok közé?”⁵³ A *Syrena*-kötet nagyobbik fele láthatóan e célkitűzés megvalósítása – ám céljáig sajátos úton, nem a klasszicizáló poétikával jut el. Zrínyi a marinizmus ideológiai elvetését, a szenzualista költészet elítélését szenzualista tematikával, Marino költői nyelvéen, a Marino

51 Részletesebben argumentálva: Bene Sándor, A költő Zrínyi Miklós. In: *Zrínyi-album*, 174–248, különösen: 242–246.

52 Maphaei S. R. E. card. Barberini, nunc Urbani PP. VIII. *Poemata*, Antverpiae, Moretus, 1634. *Bibliotheca Zriniana*, 261 (kat. 260. sz.). Jelentőségéről: Anna Li Vigni, *Poeta quasi creator. Estetica e poesia in Mathias Casimir Sarbiewski*. Palermo, 2005, 20–36. Marc Fumaroli, *L’Inspiration du poète de Poussin. Essai sur l’allégorie du Parnasse*. In: Uő, *L’École du silence. Le sentiment des images au XVIIe siècle*. Paris, 1994, 71–188 (itt: 101–103).

53 „Orphea cur canimus penetrantem ad Tartara, victor / Si spolians Erebum Christus ad astra redit?” *Poemata*, 5.

által kultivált műfajokban (idill, bukolikus dal) valósította meg. A pásztori és mitologikus versek közvetlen forrásai között kiemelkedik Marino *Pásztorsípjá* (főként az *Idilium I* és *II* esetében) – de még a *Feszületre* könnyező bűnbánatának is marinista költő, Girolamo Preti (1582–1626) Krisztus-síratója a közvetlen forrása.⁵⁴ A magyar költészetből a *Syrena*-kötet lírai hányada Balassi költészetét hasznosítja – ez volt az egyetlen lehetősége magyar anyagon szemléltetni az érzéki költészet édes túlzásait.⁵⁵

A másik fordulópontot a lírai elbeszélésben éppen az újonnan, a nyomtatás előtt a kötetbe iktatott darab, a *Peroratio* képviseli. A „Vigan burittatom hazám hamujával” fenséges látomása, egyfelől, mint jeleztem, az eposzhoz kapcsolja a költő Zrínyi lírai történetét. Másfelől azonban felidéz egy antik sztoikus jelenetet is: Héraklész halálát Seneca drámájából (*Hercules az Oetán [Hercules Oetaeus]*). A szenvedéseitől másképp szabadulni nem tudó hős az Oeta hegyén rakott máglyán élve égeti el magát – a lelke azonban nem hal meg, az égiek végül maguk közé fogadják. Ezzel az eredeti keresztény apoteózis-koncepció új, sztoikus perspektívába kerül, s végső soron a Héraklész- és az Orpheusz-mítoszok ilyen irányú értelmezése adja meg a kötet poétikájának programját.⁵⁶ Zrínyi könyvtárának egyik korán beszerzett, kedves és sokat forgatott darabja volt az indukzív módszert a természet megfigyelésére bevezető, morálfilozófiájában sztoikus irányú angol filozófus, Francis Bacon válogatott műveinek gyűjteménye (olasz fordításban), benne a görög mítoszok allegorikus értelmezéseit tartalmazó *A régiek bölcsességével (Della sapienza de gli antichi, 1609)*.⁵⁷ A gyűjtemény leghosszabb esszéje a *Prometheus avagy az emberi létállapotról* – amelynek végén Héraklész mint az Állhatatosság és az Erő sztoikus erényeinek megtestesítője indul tengeri útjára, a kétely kínjaitól gyötört emberi lélek (Prométheusz) megszabadítására.⁵⁸ A *Syrena*-kötet címlapmetszetének jelentésrétegei közül ez a legátfogóbb, a többi lehetséges értelmezést is magába foglaló allegória. Azonban az énekével a kísértéseken győzedelmeskedő Orpheusz sem tűnt el nyomtalanul. Bacon kis művecskéjének zárófejezete éppen a szirénekről szólt (*A szirének, avagy a gyönyör*),⁵⁹ s a filozófiai elemzés költészettani tipológiát tartalmazott: maguk a tengeri lények a gyönyörközpontú, érzéki költészetet képviselik, Catullus és Petronius tanítói, miközben a dalukat túlélő Orpheusz a vallásos ihletettséggű költészet dalnoka, aki „isteni dicséreteket énekelve és lantozva, összezavarta és legyőzte a szirénhangokat. Az isteni dolgokon való meditáció nemcsak erővel, hanem édes-

54 Girolamo Preti, *Invita l' Anima sua a piagnere la Morte di Cristo*. In: Uó, *Poesie*. Roma, 1625, 205. Lásd Bene, A költő Zrínyi Miklós, 242.

55 A Balassi-intarziák értelmezéséhez: Bene, A költő Zrínyi Miklós, 238–240.

56 Részletes kifejtés: Bene, Orpheusz és Hercules, 165–168.

57 *Opere morali di Francesco Bacon, cioè Saggi morali, Sapienza degli antichi, Aggiunta di sette saggi morali, Trentaquattro esplicationi delle sentenze di Salamone*, Venetia, Bariletti, 1639. (*Bibliotheca Zri-niana*, 346 [kat. 441. sz.])

58 Uo., 218–237.

59 Uo., 254–259.

séggel és ízléssel is felülmúlja az összes érzéki gyönyört”.⁶⁰ Akár a Héraklész-, akár az Orpheusz-allegóriát részesítjük előnyben az értelmezésnél: a *Syrena*-kötet lírai elbeszélésének programja mindenképpen sztoikus program.⁶¹

Természetesen az eposz maga is ehhez a keresztény sztoikus szemlélethez illeszkedik, méghozzá nem is annyira a cselekményvezetés vagy a stílus, mint inkább a teológiai szemlélet és a poétikai mélyszerkezet szintjén. Marino istene rejtőzködő Isten,⁶² Zrínyié személyes, jelenlévő és beavatkozó. Marinónál Isten nyelv nélküli, angyali beszéde *gondolatot* közvetít, Zrínyinél *akaratot*.⁶³ S amint Zrínyi teológiája az *akarat* köré szerveződik, úgy az eposz költői elbeszélésének is kulcskategóriája az *erő*. „Adj pennámnak erőt, úgy írhassek, mint volt” – fohászodik a szerző a Szűzanyához az invokációban.⁶⁴ Ha a költő részesül az isteni erőben, akkor képes lesz közvetíteni a felismert igazságot, amelynek révén a mű az olvasókra hat: rabul ejti figyelmüket, hatalmába keríti képzeletüket, érzelmi azonosulásra készíti őket. A korabeli poétikák ezt az eljárást *enargeiának* nevezik, a képszerűséget a költői kifejező erővel azonosítva.⁶⁵ (Zrínyi a poétikai erőt morálisan is értelmezte, s eredeti módon hozta kapcsolatba eposza főhősének lelki erejével [*magnanimitas*, „nagyszívűség”].) A *Syrena*-kötet lírai kompozíciója pedig ugyanezt az *enargikus* eposzpoétikai eljárást ismétli meg, amikor az elbeszélő lírai alteregójával (pontosabban: folyamatosan alakot és nevet váltó alteregóival, amelyek saját lelki süllyedésének és emelkedésének stációit szemléltetik) szintén bejárhatja ezt az utat, míg méltóvá nem válik nevéhez és „atyjához”,

60 „Efficacissimo però in ogni modo è il rimedio d’ Orfeo: il quale cantando e risonando le divine lodi, confuse e ribattè le voci delle Sirene. Le meditazioni delle cose divine non solo di forza, ma anco di dolcezza e gusto superano ogni piacere del senso.” Uo., 259.

61 Továbbra is nyitott kérdés, ismerte, olvasta-e Zrínyi Tasso elméleti műveit, megvolt-e könyvtárában a poétikai levelek és a hőseposzról szóló értekezés valamelyik kiadása? A feltevést, Sik Sándor nyomán (*Zrínyi Miklós*. Budapest, é. n., 50–51) Szőrényi László ismételte meg (A *Szigeti veszedelem* és az európai epikus hagyomány, 17), hangsúlyozva az eltérések jelentőségét is. Megjegyzendő azonban, hogy ha Zrínyi ismerte a szöveget, akkor a sziréneknél Tasso felől is láthatunk poétikai célzást. Ő ugyanis az epika két mindenkori ellenségét (a szerelmi téma édes harmóniáját, illetve a lelket elaltató melodikus ritmust) éppenséggel veszedelmes szirénekként jellemzi – tehát nemcsak Bacontól, tőle is eredeztethetők a poétikai szirének, hiszen Zrínyi pontosan ezeket a veszélyeket igyekszik elkerülni, a szerelmi tematika „csendessen” való taglalásával, illetve közismerten konvenciótörő 12-es soraival. Lásd Torquato Tasso, *Discorsi del poema eroico* (6). In: Uő, *Discorsi dell’arte poetica e del poema eroico*. A cura di Luigi Poma. Bari, 1964, 251. Vö. Emilio Russo, „Però propongo a tutti il Petrarca”. *Appunti sull’epica tassiana e il canone petrarchesco*. In: Uő, *Studi su Tasso e Marino*, 7.

62 Kiss Farkas, Zrínyi, Marino és a 17. századi olasz eposz, 179–182.

63 Marino, *Gerusalemme distrutta*, 24:1–4. Zrínyi, *Szigeti veszedelem*, XV. 33:1–4.

64 *Szigeti veszedelem*, I. 5:1–2.

65 A fogalomkeverés történetéről: Carlo Ginzburg, *Description and Citation*. In: Uő, *Threads and Traces. True False Fictive*. Berkeley, Los Angeles, London, 2012, 8–13. Az energia (efficiencia, forcefulness stb.) azonosítása az *enargeiával* (a latin *evidentiával*) olyan elterjedt volt (Tasso maga már ifjúkori írásában ebbe az irányba halad: *Discorso dell’arte poetica* [III]. In: *Discorso dell’arte poetica e del poema eroico*, 43–43), hogy hiába küzdöttek ellene a teoretikusok, pl. Agostino Mascardi, *Dell’arte storica*. Roma, 1636, 419–427.

míg fel nem ajánlhatja saját véres áldozatát. A *Peroratio* fogadalma egyszersmind búcsú is a költészet világától, átlépés a való életbe.

A marinói kérdésfeltevésre (folytatható-e a Tasso-féle hőseposz egy ironikus korban?) Zrínyi más választ ad, mint akár Marino, akár az úgynevezett „Tasso-epigonok”. Az utóbbiak (Francesco Bracciolini, Tommaso Stigliano, Gabriele Chiabrera) folytathatónak gondolták a *Liberata* hagyományát, és önálló történeti eposzokat publikáltak.⁶⁶ Zrínyi érezte e kísérletek problematikuságát, a szkepszis idején a heroikus erények felmutatásának anakronisztikus voltát. Ezért megkettőzte az optikát, a hőseposzt egy egyéni lélektörténetet mesélő *romanzo* keretei közé helyezte, s így mintegy zárójelbe tette, történeti távlatba helyezte az epikus cselekményt, távolította a hősi élet- és erényformákat, pusztán azáltal, hogy lírai reflexió tárgyává avatta őket. Az ekképpen lírába ágyazódó hőseposz ugyanakkor mégsem illeszkedett a Marino epikája által kínált szkeptikus-szenzualista poétikához,⁶⁷ hanem éppen hogy Tasso kései elméleti írásai, s főként a *Liberata* új változata, a *Gerusalemme conquistata*⁶⁸ tanulságai nyomán mégiscsak lehetségesnek látta egy sztoikus mintázatú keresztény heroizmus képviselését. Ez az utóbbi minta, amelyet a magyar irodalomtörténeti hagyomány – igazodva a sokáig hódító késő romantikus ízléshez – mereven elutasított,⁶⁹ éppen összehasonlító vonatkozásban lesz igazán jelentéssel.

66 Ismertetésüket lásd Kiss Farkas, Zrínyi, Marino és a 17. századi olasz eposz.

67 A 17. századi „előmodernitás” kapcsán gyakran emlegetett kérdés, az érzelmek kontrollja Marinónál sajátos dialektikában jelentkezik: az érzelmek egyfelől nyelvi konstrukcióként jelennek meg (s így az imitáció eszközeivel „dekonstruálhatók”), a másik oldalról viszont lefokozva, mint érzéki, fizikai jelenségek kerülnek a költői nyelv ellenőrzése alá (innen az erotika, a szenzualizmus eluralkodása). Az imitáció kapcsán lásd Pasquale Guaragnella, Antichi e Moderni nella cultura del Barocco. In: Uő, *Tra antichi e moderni. Morale e retorica nel Seicento italiano*. Lecce, 2003, 29–58. (különösen 33–35). Marino centrális helyéről az érzelmetörténeti modernitásparadigmában: Simona Morando, Modernità e affetti nel Seicento letterario. In: Clizia Gurreri – Angela Maria Jacopino – Amedeo Quondam (a cura di), *Moderno e modernità: la letteratura italiana*. Atti del XII Congresso dell’Associazione degli Italianisti, Roma, 17–20 settembre 2008, elektronikus publikáció: <http://www.italianisti.it/upload/userfiles/files/Morando%20Simona.pdf> (hozzáférés: 2017. 03. 23.). Szűkebb értelemben (de összefüggésben a fentiekkel) Marino poétikájáról újabban alapvető: Emilio Russo, *Marino*. Roma, 2008, 318–339. Amedeo Quondam, Marino e il barocco, ieri e oggi. In: Emilio Russo (a cura di), *Marino e il Barocco, da Napoli a Parigi*. Atti del convegno di Basilea, 7–9 giugno 2007. Alessandria, 2009, 1–12. Marco Corradini, Adone: il tragico e la tragedia. In: Uő, *In terra di letteratura. Poesia e poetica di Giovan Battista Marino*. Lecce, 2012, 225–277.

68 Az első kiadás 1593-ban jelent meg; a Zrínyi-könyvtárban nem maradt fenn példány a műből, de ez nem sokat jelent, amikor a *Liberata* Zrínyi által használt példánya sem került be a katalógusba (Kovács Sándor Iván, Kísérlet Zrínyi Tasso-köteteinek meghatározására. *ItK* 86 (1982) 322–330. A *Conquistata* körüli megnövekedett érdeklődés kiindulópontja: Claudio Scarpati, Vero e falso nel pensiero poetico del Tasso. In: Claudio Scarpati – Eraldo Bellini, *Il vero e il falso dei poeti: Tasso, Tesauro, Pallavicino, Muratori*. Milano, 1990, 3–34. A kérdés kutatástörténetét is összefoglalja a monografikus feldolgozás: Maria Teresa Girardi, *Tasso e la nuova „Gerusalemme”*. *Studio sulla „Conquistata” e sul „Giudicio”*. Napoli, Roma, 2002, 7–20.

69 A legerőteljesebben: Király, *Tasso és Zrínyi*, 134–137, megróva a kérdést felvető tanulmányt (Mály Ferenc, Zrínyi Szigeti veszedelme és Tasso *Gerusalemme conquistata*ja. Klny. a Szegedi M.

PÁRHUZAMOS NEMZETI NARRATÍVÁK

A *Syrena*-kötet átlépett a hazai hagyományon, abból lényegileg (poétikai értelemben) csak Balassit, valamint a *Balassi-epicéidumban* epiko-lírai formákkal kísérletező Rimay Jánost hasznosította. Arany Jánostól Horváth Jánosig, Sík Sándortól Klaniczay Tiborig nincs jelentős irodalomtörténész, aki ne hangsúlyozta volna főként az eposz magányosságát, majd hogynem szervesen illeszkedését a hazai költészethez.⁷⁰ A minőségi ugrást a kezdetleges históriás ének-tradíció és a *Szigeti veszedelem* magaslata között (ki ilyen, ki olyan ideológiai hangsúllyal) vagy a költő zsenialitásával, vagy közvetlenül az antik s még inkább a félkortárs és kortárs itáliai mintákhoz fordulással magyarázta. Vagy mindkettővel egyszerre. De vajon elmondható-e hasonló a magyar *Syrena* és a korabeli horvát költészet viszonyáról? Elképzelhető-e, hogy a horvátul kitűnően tudó Zrínyi ne ismerte volna a tengerpart gazdag irodalmi kultúráját? S még ha így volna is, és teljes izolációt feltételeznénk a horvát dél(-nyugat) és a horvát észak között,⁷¹ elképzelhető-e, hogy Marino és Tasso között egyensúlyozó költészete ne találná meg a maga tipológiai párhuzamát abban a délszláv irodalmi közegben, ahol a velencei operából önálló drámai műfaj (az ún. librettó-dráma) fejlődött ki?⁷² Ahol – egy kéziratossá kalózmásolatra támaszkodva – előbb jelent meg Tasso pásztorjátéka (az *Aminta*) Dominko Zlatarić horvát fordításában, mint ahogy

---

Kir. Áll. Reálgimnázium 1929. évi értesítőjéből, Szeged, 1929, 12–43), de még azt is, aki Málly kérdésén egyáltalán elgondolkozott (Szörényi, *A Szigeti veszedelem és az európai epikus hagyomány*, 17).

- 70 „Sajátságos egy alkotás a *Szigeti veszedelem*. Egyedülálló hegycsúcs, előtte-utána sivatag. [...] A Zrínyiasz páratlanul áll, hatása jóformán semmi; olvasói nincsenek, csak bámulói.” Sík, *Zrínyi Miklós*, 69. „Zrínyi remeke a lángelme egyéni ténye volt: váratlan és elszigetelt kiemelkedés a fejlődés átlagából. Következmenye: elszigetelt magány, nemzedékeke át, a közönséggel szemben.” Horváth János, Barokk ízlés irodalmunkban. In: Uő, *Irodalomtörténeti munkái*. II. Szerk. Korompay H. János – Korompay Klára. Budapest, 2006, 558. „A históriás énektől Zrínyi eposzáig nincs semmi átmenet, lassan s folyvást közeledő evolúció.” Uő, *A magyar irodalom fejlődéstörténete [1922–1923]*. In: Uő, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. S. a. r. Korompay János. Budapest, 1976, 116. Mindezek a vélemények természetesen Arany értékelésére mennek vissza: „Zrínyi úgyszólván szakít a múlttal, a magyar költészet múltjával; a verses históriáktól egy hatalmas ugrással az epopeia csúcsára szökik, a rhythmus megszokott kellemét a gondolat merész fősége váltja fel, mely körül a századokon át bizonyos költői formába verődött nyelv töredékei úgy hevernek, mint titáni kézzel összehányt szikladarabok.” Arany János, Gyöngyösi István. In: Uő, *Tanulmányok és kritikák*. I. Szerk. S. Varga Pál. (Csokonai Könyvtár. Források, 4.) Debrecen, 2012², 191. Klaniczay Tibor a másik oldalról az „ugrásszerű fejlődést” mégis megpróbálja belülről magyarázni („Zrínyi [...] a vitézi tárgyú históriás ének hagyományának a folytatója, a históriás éneket fejleszti eposzá”): Klaniczay, *Zrínyi Miklós*, 83.
- 71 Az alábbiakban a tipológiai vizsgálatra koncentrálok – az újabb kutatás természetesen nagy anyagot gyűjtött fel a konkrét kulturális kapcsolatokról, a Zrínyiek és a dalmát vidék, főként Dubrovnik összeköttetéseiről; Rafo Bogišić, *Zrinski i Frankopani u hrvatskoj književnosti*. In: Uő, *Patnje mladoga Džore. Rasprave i studije*. Zagreb, 2007, 201–226.
- 72 Leo Rafolt, *Autoritet imenovanja (žanra)*. Tragikomédija, melodrama, libretistička drama. *Kolo. Časopis Matice hrvatske* 16:2 (2006) 250–292.

az autorizált olasz verzió napvilágot látott volna?⁷³ Ahol Dubrovnikban már a század elején perre mentek egymással a patrícuscsaládok egy vissza nem szolgáltatott Marino-kölcsönpéldány felett,⁷⁴ s ahol a Gondola (Gundulić) család Tasso tanítványát, eposzának kiegészítőt, Camillo Camillit fogadta fel házitánítónak az *Osman* leendő szerzője, Ivan Gundulić mellé?⁷⁵ Ez utóbbi kérdésekre nyilván nem a válasz. Elképzelhetetlen. A feledés, a hagyományok szétválasztása mégis szinte teljes sikerre vezetett mind horvát, mind magyar oldalon; a nacionalista *damnatio memoriae* igyekezett eltörölni minden nyomot, amely valami számára idegen, elegendő nyelvű hagyomány vagy kultúramodell felé mutatott.

A magyar irodalomtörténet-írás elvétve foglalkozott a *Szigeti veszedelem* (s még kevésbé a *Syrena*-kötet) elhelyezésével a horvát tradícióban, aminek okát kezdetben a közjogi és politikai vitákban, később pedig egyszerűen a nyelvi kompetencia hiányában kell látnunk. A horvát *Sirenát* kizárólag a magyar eredetihez való viszonyában kutatták, s ebből sem voltak le messzemenő komparatistikai következtetéseket, legfeljebb Zrínyi Péter kroatizáló hajlamának indokait magyarázták, politikai, valláspolitikai szempontok alapján, horvát hazafiságával és ellenreformációs türelmetlenségével.⁷⁶ Kivételt csak két terület képezett: a Karnarutić kiséposzához való viszony, valamint a délszláv népi epika esetleges hatásának vizsgálata a *Szigeti veszedelemre*. Az előbbit Hajnal Márton kissé túlzó, olykor zavaros, de a *Vazetye Sigeta* erős befolyását Zrínyire kétségkívül bizonyító (és a Karnarutić-szöveg prózai fordítását közlő) tanulmánya nyomán⁷⁷ lényegében elvégezte a pozitivistá forráskutatás, de ennél messzebbre nemigen jutott. Az utóbbi kapcsán még ma is szinte teljes a zűrzavar, az állítólagos népköltészeti anyagból megjelent antológiák vegyesen közlik a keresztény és muzulmán, a ko-

73 Ennio Stipčević, Pronađen „Ljubmir” (1580) Dominka Zlatarića, prvi tiskani prijevod „Aminte” Torquata Tassa. *Forum. Mjesečnik Razreda za književnost Hazu* 84 (2012) 1069–1082. Zlatarić a Szophoklész *Elektrájából* készített horvát fordítását Zrínyi Györgynek, a szigeti hős fiának ajánlotta, s el is küldte neki; lásd Pero Budmani, *Život i djela Dominka Zlatarića*. In: Uő (prir.) *Djela Dominka Zlatarića*. (Stari pisci hrvatski, 21.) Zagreb, 1899, XXV–XXVI. közli Zrínyi György köszönő levelét (maga az ajánlás ui., 5–6); a család többi tagja is bekapcsolódott a levelezésbe, György testvére, Miklós további hasonló szórakoztató olvasmányokat kér a dubrovnikai költőtől, lásd Nataša Štefanec, *Heretik Njegova Veličanstva. Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*. Zagreb, 2001, 235.

74 Miroslav Pantić, Manji prilozi za istoriju naše starije književnosti i kulture (I). *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 23 (1957) 261.

75 Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*. III. *Od Gundulićeva „poroda od tmine” do Kačićeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskoga” iz 1756*. Zagreb, 1999, 226–228. Gundulić Tasso-recepciójáról, és itáliai kontextusáról: Luciana Borsetto, Da Tasso a Tasso. *La Gerusalemme liberata nell’Osman* del Gundulić tradotto da Marc’Antonio Vidović. In: Niccolò Longo (a cura di), *Studi sul manierismo per Riccardo Scivano*. Roma, 2000, 189–212. Uő, *Fluctus lachrymarum: Gundulić u svjetlu talijanske književne tradicije*. *Književna smotra* 35 (2003) 53–69.

76 Szegedy Rezső, Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben (II). *ItK* 25 (1915) 408–412.

77 A tanulmányunk teret adó folyóirat kiváló komparatista szerkesztője, Katona Lajos szerkesztői jegyzetben tájékoztat: az írást a fordításra való tekintettel közlik, de annak felfogásával „nem értünk mindenkben egyet”. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 29 (1905) 212.

rai és a kései emlékeket, amelyekben nemigen különíthető el az „eredeti” népköltészeti és a műköltői réteg, s olykor az sem állapítható meg, hogy a Zrínyi-eposzok előtt keletkezett szövegekről van szó, vagy esetleg már azok hatását mutató utánéneklésekről.⁷⁸ Több kulcsjelentőségűnek tűnő szöveg esetében tisztázatlan, hogy milyen közletről kötődtek a Zrínyi-családban már Miklós és Péter nemzedéke előtt is erős Szigetvár-kultuszhoz. Angyal Endre remek sejtése a rigómezei csaták emlékét megőrző ún. „koszovói ciklus” és a *Szigeti veszedelem* kapcsolatairól oly bizonytalan módszertani bázisra támaszkodott, hogy Klaniczay Tibor éppen csak említette Zrínyi-monográfiája vonatkozó fejezetében, s megmaradt a nemzeti paradigma elégségségének bizonyításánál.⁷⁹ Németh László több mint indokolt figyelmeztetése a Gundulić-epika és a *Szigeti veszedelem* összevetésének szükségességéről⁸⁰ évtizedekig nem talált visszhangra, s a problémakört először monografikus igényrel tárgyaló Lőkös István is inkább további kérdéseket tett fel, a kutatás perspektíváira és deziderátumaira irányította a figyelmet, mint definitív válaszokat adott.⁸¹ (Ami már csak azért is nehéz lett volna, mert éppen monográfiájának írása idején formálódott újra a Gundulić- és az *Osman*-kép a horvát és a nemzetközi szlavisztikai irodalomban is.⁸²)

A horvát kutatás természetesen nehezebben ignorálhatta a magyar *Syrenát*, mint a magyar a horvátot. A feledés és tudatos felejtés folyamata itt több fázisban ment végbe. Az a nemzedék, amely még olvasott magyarul, kénytelen volt megállapítani, hogy az eredeti eposz (a lírával lényegében senki sem foglalkozott) nemcsak a horvát *Zrínyiásznál* értékesebb esztétikailag, hanem számtalan tekintetben felülmúlja Gundulić eposzát is.⁸³ Ez utóbbi értékítélet – bár hízelgethet a magyar nemzeti büszkeségnek – természetesen nem áll meg, legfeljebb a késő-romantikus irodalmi ízlés mércéje szerint, azt azonban jól jelzi, hogy a

78 Szegedy, Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben (I). *ItK* 25 (1915) 292–297. Bajza József, A szigetvári hős a horvát népepikában. *ItK* 47 (1937) 10–21. Vujicsics D. Sztoján (szerk.), *Zrínyi-énekek*. Ford. Kiss Károly. Budapest, 1956. Jung Károly, Újonnan felfedezett horvát hősének Szigetvár elestéről. *ItK* 91–92 (1987–1988) 339–355. Frankovics György (szerk.), *Zrínyi-énekek és feljegyzések. Horvát, szerb, bosnyák és szlovák népi énekek*. Pécs, 2002. A horvát anyagról áttekintően: Josip Kekez, Sigetska bitka u usmenoj knjizevnosti u usmena knjizevnost u sigetskoj epopeji od Karnarutića do Vitezovića. In: Nikica Kolumbić (ur.), *Sigetska epopeja od Karnarutića do Vitezovića (1584–1684)*. Zadar, 1986, 67–83. Értékelés, a módszertani problémák jelzésével: Jung Károly, Zrínyi-hagyományok a Balkánon. Vázlatos alkalmi áttekintés. *Irodalomismeret* 13:1–2 (2002) 129–139.

79 Endre Angyal, *Świat słowiańskiego baroku*. Warszawa, 1972, 338–344. Klaniczay, Zrínyi Miklós, 153–154.

80 Németh László, Híd a Dráván. In: Uő, *Kisebbségben*. IV. Budapest, 1942, 352–353.

81 Lőkös István, *Zrínyi eposzának horvát történeti előzményei*. (Csokonai Könyvtár, 10.) Debrecen, 1997, 188–202.

82 Lásd Prosperov Novak, *Povijest*. III. 30–31. Dunja Fališevac, Tasso i hrvatski ep. In: Uő, *Kaliopin vrt. Studiji o hrvatskoj epici*. Split, 1997, 161–176.

83 Franjo Iveković, Hrvatska Zrinijada prema magjarskoj. *Književnik* 3 (1866) 319–335. Vatroslav Jagić, *Adrianskoga mora Sirena* iliti *Obsida Sigetska*. Hrvatski epos XVII. vieka. *Književnik* 3 (1866) 336–407. (különösen: 376–377). Ferdo Šišić, *Zavjera Zrisnko-Frankopanska (1664–1671)*. Zagreb, 1926, 16–17.

horvát kutatók első nemzedékei is felmérték: a két mű, mégoly rokon törökellenes tematikájuk, sőt, közös itáliai irodalmi mintáik ellenére is, teljességgel más paradigmába illeszkedik. A horvát irodalomtörténet-írás atyja, az első igazán igényes összefoglalás szerzője, Ivan Kukuljević-Sakcinski, még ideológiai alapon zárta ki Zrínyi Miklóst a nemzeti irodalomtörténetből: bevallott fájdalommal vette tudomásul, hogy a század egyik legtehetségesebb írója áldozatul esett a kórként terjedő elmagyarosodásnak, s Zrínyit a szintén szlávból szlávgyűlölő magyar sovínisztává lett Kossuth Lajos szellemi elődjeként, csak a nemzeti szellem mélypontjának példajaként említette egyébként kiváló irodalomtörténetében. (Szembeállítva őt „szerencsétlen hazafi” öccsével, Péterrel, és a nemzeti megújulást és a szláv testvériség gondolatát először sikeresen összekapcsoló, a mélypontról való felemelkedést megindító kortársával, Juraj Križanićcsal.⁸⁴) A 20. századi kutatók közül kiemelkedik Mihovil Kombol átfogó irodalomtörténete; Kombol azonban, bár rámutatott Zrínyi Miklós költői korpuszának lehetséges horvát kontextusára, a problémát nem vizsgálta, mivel a magyar *Syrena* az általa elképzelt horvát nemzeti kánon határain kívül esett.⁸⁵ S noha felismerte meghatározó kortárs mintáját Marinóban, a marinista hagyományt Croce nyomán leértékelte, az elmaradottság jelének tekintette. Zrínyi Péter fordítását pedig esztétikai mércével még ehhez képest is sikerületlennek tartotta. Volt azonban egy messzire mutató észrevétele: a marinista mintájú, idillizáló líráról megállapította, hogy az könnyen talált utat az azonos forráson iskolázott művelt horvát közönséghez.

Az 1960–1970-es évek kutatása más úton indult tovább. Zrínyi Péter és közvetlen környezete irodalmi munkásságát a délszláv nyelvi egységesítés egyik legjelentősebb kora újkori kísérleteként értékelte Josip Vončina nyelvészprofesszor, aki az ún. „ozalji irodalmi kör” – Frangepán Ferenc, Zrínyi Péter, Frangepán Katalin – szövegeiben a három nagy délszláv nyelvjárás, a tengerparti „ča”, az északi „kaj” és a nagyrészt szerb területen beszélt „što” dialektusok tudatos egyesítésére való törekvést látott, egyfajta irodalmi koiné kidolgozásának céljával. (Az első kísérlet a 16. századi horvát reformátorok praktikus okok motiválta nyelvújító

84 Ivan Kukuljević Sakcinski, *Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živiši u prvoj polovini XVII. vieka*. Zagreb, 1869, 266–296. A munka átfogóbb bemutatása: Bene, Az ajándék, 272–278.

85 Mihovil Kombol, *Poviest hrvatske knjevnosti do narodnog preporoda*. Zagreb, 1945, 260–261. Az iskolateremtő Kombol jelentősége magyar viszonylatban csak Horváth Jánoséhoz mérhető; az olasz minták számára is meghatározóak: részint De Sanctis integratív, az irodalomban a nemzeti lélek egységesülését felmutatni akaró örökségét követte, részint viszont Benedetto Croce esztétizmusának nyomán járt, amikor (mint Croce tette az olasszal, vö. Antonelli, De Sanctis; valamint Ezio Raimondi, *Introduzione al Parnasi in rivolta*. In: Carlo Calcaterra, *Il Parnaso in rivolta*. Bologna, 1961, XIII–XVI) az egész 17. századi horvát irodalom értékét erősen visszafogottan, kritikusan mutatta be – azon belül pedig a Zrínyiek még a dubrovnikai vonalnál is hátrébb állnak. A bonyolult viszonyrendszer polemikus, de átfogó igényű bemutatása: Mirko Tomasović, *La letteratura croata prerisorgimentale vista dagli slavisti italiani*. In: Ljiljana Avirović – Mirko Tomasović (a cura di), *La Divina traduzione: Tradurre in croato dall'italiano*. Trieste, 2006, 5–81; Kombolról különösen: 38 skk.

tendenciája volt.) Az ozalji vár közelében, a sveteicei pálos kolostorban dolgozó tudós lexikográfus, Ivan Belostenec, Vončina szerint részint e törekvéseket standardizálta, részint maga is befolyásolta azokat szótárszerkesztő munkájával. Ilyen módon az esztétikailag vitatható színvonalú művek is önértékükön messze túlmutató jelentőséget nyertek egy nemzeti nyelv- s tágabb értelemben kultúr-történeti narratívában, hiszen a Zrínyi–Frangepán kör munkássága, Vitezović Ritter közvetítésével, az illír újjászületés 19. századi mozgalmának legfontosabb előzménye lett. Vončina tézise⁸⁶ lényegében teljes konszenzusra talált, máig elfogadott sarokpontnak számít a horvát irodalomtörténet-írásban, s valóban nehezen volna cáfolható – a gond vele az, hogy logikus kiegészítése némileg ellentmond a belőle általában levont következtetéseknek. A horvát standardizáló törekvések tágabb kerete ugyanis egy magyar–horvát kétnyelvű, folyamatos oda-vissza fordításokban „közlekedő” irodalmi és kulturális modell lett volna, s e modell nemcsak Zrínyi Miklós látomásában élt (mint azt éppen a *Syrena* két kiadása tanúsítja), hanem már a századelő óta alakult az Istvánffy–Draskovics rokonság mecénatúrájában és irodalmi tevékenységében, olyan magas szintű munkákat teremtve, mint Draskovics János magyar nyelvű Guevara-fordítása, a *Constantinus és Victoria* árkádiai, poszt-petrarkista komédiája, Pethő Gergely krónikájának magyar redakciója, vagy – horvát oldalról – Karnarutić munkájának új kiadása a költő Zrínyi Miklósnak ajánlva, Ráttkay György Draskovics János bánnak dedikált Lamormain-fordítása.⁸⁷ A modell még népi, de legalábbis közköltészeti regiszterben is működött, mint azt a *Pjesma o Sigetut* is tartalmazó „Murántúli daloskönyv” több darabja mutatja – amivel vissza is jutunk a Vončina professzor által leírt folyamat előző fázisába, a reformáció nyelvi határokon átlépő hatástörténetébe, hiszen a populáris kegyességi irodalom sokszor névtelen szövegei onnan érkeztek a Muraközbe, ahonnan a reformáció is terjedt: magyar nyelvterületről.⁸⁸

Az egy nyelvű, nyelvjárásokat egyesítő tendencia tehát maradéka, töredéke valaminek, ami viszont nem folytatódott a 19. században. A Zrínyi-örökség, noha az ideologikus nemzeti kánonformálás után a nyelvi kánonteremtés elbeszéléséhez tudott kapcsolódni, azonban mindig levált róla valami eredetileg fontos és értékes, kihullott valami, ami a teljes kontextus tisztán látását lehetővé tette volna. Az utóbbi két évtized értelmező elbeszélései, akár a Kombol–Vončina vonulatot folytatják, és az egységes nemzeti hagyományformálódásra teszik a hangsúlyt, akár a regionalizmus, a többgú tradíció áll érdeklődésük közép-

86 Josip Vončina, Ozaljski jezično-književni krug. In: Uő, *Jezičnopovijesne rasprave*. Zagreb, 1979, 197–212. Az ozalji körtől az illírizmushoz vezető szárlól: Uő, Predgovor. In: Uő (prir.), *Zrinski, Frankopan, Vitezović. Izabrana djela*. (Pet stoljeća hrvatske književnosti, 17) Zagreb, 1976, 18–20.

87 A „kör” ilyen irányú kiterjesztését először vetette fel: Đuro Novalić, Književni krug oko braće Nikole i Petra Zrinjskog. *Kolo* 5:3 (1967) 212–221.

88 Lásd Lőkös, *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei*, 171–188. Uő, *Litteratura kajkaviana. A kaj horvát irodalomtörténet magyar szemmel*. Budapest, 2014, 13–55.

pontjában, és a crocei-de sanctisi örökséget revidáló, az irodalom történetét az irodalom geográfiájaként újrairó Carlo Dionisotti nyomán járnak (Zoran Kravar, Slobodan Prosperov Novak),⁸⁹ e két- vagy többnyelvű modellt szükségképpen szem elől veszítik.⁹⁰ Ráadásul, mivel Zrínyi Péter fordítása nem „hozza át” az eredeti legfontosabb újdonságait, s mivel a későbbi magyar filológia és irodalomtörténet-írás is adós maradt a kötetegész, a teljes *Syrena*-kompozíció értelmezésével, ezért Kombol célkitűzésének még csak közelébe sem került a későbbi kutatás, hiszen egyszerűen nem látszott az a tárgy, amelyet eszmetörténeti, majd nyelvtörténeti után immár poétikatörténeti paradigmába is állíthattak volna. A végső szót, ami Zrínyi Péter horvát *Sirénájának önmagában* való vizsgálata nyomán egyáltalán kimondható, Pavao Pavličić mondta ki, két alaposan argumentált tanulmányában: az *Adrianszkoga mora Sirena* poétikatörténetileg visszalépést jelent, természetes közegét a mintegy száz évvel keletkezése előtti késő reneszánsz korszakban találja meg (Marulič, Zoranić, Baraković és Karnarutić munkái között), intencióit és funkcióját tekintve pedig a populáris barokk használati irodalmát előlegezi, egyfajta tanító és szórakoztató „népkönyv” szerepét tölti be, távol az autonóm irodalom premodern ideájától és dalmáciai (főként dubrovnikai) gyakorlatától.⁹¹

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ PERSPEKTÍVA

A 16–17. század fordulója számtalan eszmetörténeti és irodalomtörténeti analógiát kínál a közelmúlt és a jelen fejleményeinek értelmezéshez. Maradván a számunkra paradigmatisz itáliai közegnél, a modernitás különböző arcait, a klasszikus és az avantgárd, a késő modern és a posztmodern ciklikus váltakozásának előképeit van, aki az Ariosto–Tasso és van, aki a Tasso–Marino viszonyban véli felfedezni.⁹² E narratívák közül azonban máig orientálónak bizonyul Ernst Robert Curtius alapvetése, aki a korszak poétikai vitáinak főmotívumát,

89 Zoran Kravar, Varijante hrvatskoga kjiževnog baroka. In: Uő, *Nakon godine MDC. Studije o književnom baroku i dodirnim temama*. Dubrovnik, 1993, 39–69. (A Zrínyi–Frangepán körőr: 53–56.) Prosperov Novak vállalkozásának módszertani alapozásához: Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti, I. Raspeta domovina*. Split, 2004. 62–63.

90 Nikica Kolumbić (ur.), *Sigetska epopeja od Karnarutića do Vitezovića (1584–1684)*. Zadar, 1986.

91 Pavao Pavličić, *Krajinski tovariš*. In: Uő, *Skrivena teorija*. Zagreb, 2006, 177–194. Uő, Petar Zrinski: Obsida sigecka. In: Uő, *Epika granice*. Zagreb, 2007, 163–202.

92 Marino modernitásáról (Tasso viszonylatában posztmodernitásáról és / vagy dekonstrukciójáról) a hivatkozott újabb irodalom (Russo, *Marino*; Corradini, *In terra di letteratura*; Morando, *Modernità e affetti*, s főként: Quondam, *Marino e il barocco*) mellett lásd (tudománytörténeti kitekintéssel): Smiljka Malinar, *Opis osjetila u Adoneu* (V. 24–38, 111–121; VII. 124–130). In: Uő, *Od Marulića do Marina*. Zagreb, 2002, 301–354, valamint: Mladen Machiedo, *Mallarméovski Marino*. In: Uő (prir.), *Giovan Battista Marino: Pjesme*. Zagreb, 2014, 5–16. Az Ariosto–Tasso tipológiáról gyűjteményes kötet: Valeria Finucci (ed.), *Renaissance Transactions. Ariosto and Tasso*. Durham, London, 1999.

Arisztotelész dogmatikus követését vagy elvetését tette meg vízvázalstónak a premodernitás változatai és fázisai között. A *Poétika* ugyanis nem egyszerűen technikai előírásokat, hanem morál- és érzelemtörténeti rendszert is kínált, amelynek kényszerítő határait két úton is át lehetett lépni. Az egyikre az angol és a spanyol invenció adott mintát (Shakespeare, Bacon, Milton, Cervantes és Calderón munkássága), amely Ariosto és a hellénizmus örökségét, a középkori moralitást és Longinosz „fenséges” gondolatát folytatva, egyben látja az univerzumot és az emberi világot, s tőlük indulva Henry Fieldingén keresztül vezet a modern irodalom felé. A másik út szintén 17. századi előzményekkel, az antik ezüstkor (Seneca, Martialis) és a spanyol arany század (Gracián, Góngora) eredményeire alapozva visz majd Joyce „manierizmusáig”. E második vonulatban találjuk az angol metafizikus költők mellett Marinót és a franciás racionalizmussal szembeállított, annak magasan fölébe helyezett marinista intellektualizmust. A kinyilatkoztatás amint világgá tágul, illetve az univerzum amint szöveggé válik, könyvvé sűrűsödik – a premodernitás egyenrangú útjai, az irodalmi modernség antik hagyományt közvetítő mátrixai.⁹³ Curtius a tradíciók küzdelmében Tassót még az arisztotelészi határok közé zárva látta;⁹⁴ az újabb (nyilván irodalmi ízlésváltozást is tükröző) kutatás azonban meggyőzően mutatott rá: gondolkodói útja végén, az arisztotelészi rendszert belülről átalakító Tasso az ágostoni és dantei hagyományban találta meg a „Szentlélek poétikájának” alapvonalait, a költői elbeszélés és általában a fikció igazságértékének fedezetét. A *Giudizio*ban elméletileg dolgozta ki, a Jeruzsálem-eposz utolsó, radikálisan átírt változatában pedig (*Gerusalemme conquistata*, 1593) példát adott rá, miként lehet a történeti anyag növelése mellett a mértékkel adagolt csodás elemet egyfajta felfokozott igazságként (ecceso de la verità) prezentálni.⁹⁵

Ebben a vetületben tekintve a problémát, a Zrínyi-eposzok helyét nem együtt és nem csak Gunduliéhoz képest, az *Osman* recepciófolyamában kell meghatározni (mint ezt a horvát kutatás teszi – bármely tetszetős is a „két kéz által írott egy mű” tézise),⁹⁶ hanem előbb Gundulić és Zrínyi Miklós viszonyát kell vizsgálni a közös mintához (Tassóhoz) és egymáshoz képest, majd Zrínyi Péter pozícióját a Tasso-minta e két variációjához képest. Ráadásul nem elég csak az epikára figyelni, a teljes költői korpuszt számításba kell venni. A kérdést nem a filológiai viszonylatok döntenek el (Zrínyi Miklós szinte bizonyosan nem ismerte a horvát eposzt, Zrínyi Péter pedig nagy valószínűséggel igen), hanem a tipológia. Az *Osman* és a *Szigeti veszedelem* a Tasso-eposz és a tassói poétika két

93 Ernst Robert Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*. Princeton, Oxford, 2013, 228–246 (13. fejt.), 547–571 (XXII–XXIII. függ.); Marino intellektualizmusáról: 299–301. Curtius modernségfogalmának új applikációjához lásd Karol Berger, *Bach's Cycle, Mozart's Arrow. An Essay on the Origins of Musical Modernity*. Berkeley, Los Angeles, London, 2007, 3–5.

94 Curtius, *European Literature*, 243.

95 Girardi, *Tasso e la nuova „Gerusalemme”*, 153–205.

96 Dunja Fališevac, Hrvatska epika u doba baroka. In: Uő, *Kaliopin vrt*, 91–126 (főként 125–126). Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*. III, 438–458.

egymást követő fázisához illeszkednek, Gundulić műve a *Liberatáé*hoz, Zrínyi Miklósé a *Conquistatáé*hoz. A dubrovnikai költő köztudottan először a *Liberatát* szándékozott lefordítani, s csak később szánta el magát önálló mű alkotására. Felfogására döntő hatással volt mestere, Camilli, aki Tasso *Liberatájának* romantikus, affektív vonalát követve rendezte az elvarratlan cselekményszálakat és igazította legalább formálisan az eposzt a tridenti elvárásokhoz az *Aggiuntá*-ban. Gundulić eposza természetesen el is tér a mintától, de ezt logikusan, modernizáló szándékkal teszi. Az újabb horvát összehasonlító kutatás konszenzusra jutott abban, hogy az *Osman* a csodás elemeket (menny és pokol erőinek felvonultatását), valamint a szerelmi szálakat pusztán irodalmi konvencióként alkalmazza, a Tassónál még egyensúlyban lévő komponensek aránya felbillen.⁹⁷ Az „eposz” valójában nélkülük is megállna, hiszen Gundulić figyelmének centrumába a politika masinériájának működése és a politikai szenvedélyek önmozgása került.⁹⁸ A nagy keresztény győzelemnél a szerzőt jobban érdekli a hatalmi frakciók harcának áldozatul eső tehetséges fiatal szultán, a címszereplő Osman sorsa, akit a katonai sikertelenségen felbőszült janicsárok ölnek meg az eposz végén.⁹⁹ Az *Osmant* egy figyelemre méltó újabb feltevés szerint Gundulić azért nem fejezte be, mert a poétika, amely alapján írni kezdte, már nem a hőseposz, hanem a regény poétikája, s az *Osman* mint regény nem volt lezárható a hősepi-ka kliséivel.¹⁰⁰ Ugyancsak a regényszerűség felé mutat az erős közvetítettség: az olvasók nem látják közvetlenül a chocimi csatát (1621), Ali pasa elbeszéléséből és a csatatér leírásából értesülnek róla – a történeti valóság, mint olyan, megragadhatatlan, a kitérők, a leírások és ekphrasziszok az értelmezések erdejébe vezetnek bennünket.¹⁰¹

A vallásos érzés és meggyőződés, a hit nem tűnik el Gundulić világából (hiszen az eposz írása maga is része egy korábban bejelentett döntésnek, amelyben a „sötétség szüleményeinek” minősíti saját korábbi szerelmi tárgyú munkáit, és „keresztény dalnokként” kíván tovább működni),¹⁰² hanem külső keretként fungál, elválk a mindennapi szférától, akárcsak Marino érzelmes-misztikus vallásosságtól fűtött versei és prózája (*Dicerie sacre*) az *Adone* érzéki-mitologikus realizmusától.¹⁰³ A transzcendens nem befolyásolja a politikai döntéseket és a

97 Zoran Kravar, Svetjovi Osmana. In: Uő, *Nakon godine MDC*, 104–125 (főként 107–110). Pavao Pavličić, Barokni pakao. In: Uő, *Rasprave iz hrvatske književnosti*. Zagreb, 2003, 57–74 (főként 68).

98 Franjo Švelec, I poemi epici nell'età barocca e latematica storica nella letteratura croata. In: Vittore Branca – Sante Graciotti (a cura di), *Barocco in Italia e nei paesi slavi del sud*. Firenze, 1983, 352. Dunja Fališevac, Shvačanje povijesti u Mrnavičevoj Osmanšćici i Gundulićevu Osmanu. In: Uő, *Kaliopin vrt II. Studije o poetičkim i ideološkim aspektima hrvatske epike*. Split, 2003, 24–47.

99 Dunja Fališevac, Kompozicija i epski svijet Osmana. In: Uő, *Kaliopin vrt*, 139–159.

100 Pavao Pavličić, Roman. In: Uő, *Studije o Osmanu*. Zagreb, 1996, 141–167.

101 Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*. III, 270–273.

102 Uo. 230–235.

103 Uo. 241–246. Vő. Marco Corradini, Marino e la Bibbia. In: Uő, *In terra di letteratura*, 71–106.

történelem mozgását, amely a maga autonóm törvényszerűségei szerint működik (s vezet például a főszereplő halálához Gundulić eposzában) – a történeti elbeszélés feladata éppen e szabályok megfejtése. Látható, hogy ez a felfogás teljes ellentéte a Tasso utolsó alkotói fázisa nyomán kibontakozó római „második reneszánsz” klasszicizáló, a marinista modernizmussal szembe forduló poétikájának, VIII. Orbán pápa, Chiabrera, Ansà, Mascardi, Sarbiewski, Poussin művészetfelfogásának, amely az emberi viszonylatokat, a történelem menetét a transzcendensre nyitottnak feltételezi, s e transzcendens meghatározottság paradox módon annál erősebben látható, minél realistább a valóság leképezése a művészi reprezentációban.¹⁰⁴

Az ellentét a preferált műfajok típusában és hierarchiájában is kifejezésre jut, mind Gundulićnál, mind kortársainál. A dubrovnikai közeg a tassói és guarinói pasztorálra, majd ennek melodramatikus folytatására rezonál (a dalmáciai librettódráma és tragikomédia legfontosabb forrásai Rinuccini és Monteverdi melodramái, s Ariadné, Eurüdiké, Orpheusz megindító történeteikhez hamarosan csatlakoznak az Ovidiustól, majd Tassó eposzából kölcsönzött epizódok dramatikus feldolgozásai).¹⁰⁵ Gundulić és utódai ezekbe az érzelmes történetekbe olvassák bele a maguk hazafias érzéseit, amelyek a török és keresztény hatalmi szféra határán egyensúlyozó dubrovnikai reálpolitika dicséretétől, a város biztosította szabadság allegóriájától a ködös délszláv múlttól és a fényes balkáni jövőről szőtt álmok birodalmáig, Illíria örök illúziójáig hatják át az egész kor szak horvát irodalmát, különösképpen a sajátos műfaji kombinációt, a politikai pásztorjátékot (legfontosabb példája: Gundulić *Dubravkája*).¹⁰⁶ Az *Osman* harmadik éneke a szláv költészet allegorikus eredettörténetét adja, a thrák (tehát bulgár) Orpheusz mítoszával, akinek nyomán a költők nem szüntek soha dalolni (*bugarkinját* zengeni) a nagy hősök cselekedeteiről – Nagy Sándor tettei, a rigómezei tragédiák, a több évszázados balkáni háborúskodás voltak a témáik, s a sor végén maga Gundulić áll, a szláv testvérnép, a lengyelek nagy győzelmének

104 Tasso poétikai fordulata modellként szolgált más művészeti ágak számára is; a festészetről lásd Jonathan Unglaub, *Poussin and the Poetics of Painting. Pictorial Narrative and the Legacy of Tasso*. Cambridge, 2006, 8–38. Vö. Fumaroli, *L’Inspiration du poète du Poussin*.

105 Az alapmű ma is az eredetileg 1970-ben megjelent tanulmány; újabb kiadása, az *Aminta* Zlatarić-féle és modern horvát fordításainak kísérőtanulmányaként: Frano Čale, Torquato Tasso e la letteratura croata. In: Uő, *Torquato Tasso e la letteratura croata*. Zagreb, 1993, 259–303 (különösen: 270–273). Monografikus feldolgozás: Svetlana Stipčević, *Italijanski izvori dubrovačke melodrame. Ariosto, Taso, Rinuccini*. (Studije i rasprave, 34.) Beograd, 1994. A tipológiát (a tassói pasztorál a komédiában – melodráma, librettódráma – folytatódik, illetve a Tasso-eposz, annak ellenére, hogy iskolai olvasmánnyá vált, szintén jelenetekre tagolva, dramatikus feldolgozásokban él tovább) ugyanő még határozottabb körvonalakkal vázolta: Svetlana Stipčević, „La Gerusalemme liberata” e il dramma raguseo del primo Seicento. In: Sante Gracioti (a curadi), *Barocco in italia e nei paesi slavi del sud*, 375–386.

106 Újabb irodalom a kérdésről: Divna Mrdeža Antonina, Nacionalni prostor u književnom djelu Jurja Barakovića i Ivana Tomka Mrnavića. *Hvar City Theatre Days* 32 (2006) 56–81. Ivana Brković, Vrijednosne konotacije povijesnih prostora u dubrovačkoj književnosti 17. stoljeća. *Hvar City Theatre Days* 35 (2009) 255–276.

megörökítőjeként, Vladislav királyt dicsérve.¹⁰⁷ A politika az *Osman* világában tehát nemcsak technicizálódik, hanem azzal egyidejűleg lírizálódik is, egyfelől az emberi érzések és álmok, másfelől az isteni beavatkozást kizáró józan diszkurzív fejtegetések elegyes terepévé válik. Gundulić és az ő nyomán járó költők, drámaírók képzeletét a dubrovnikai bencés apát, Mauro Orbini nagy szláv mitológiája táplálja, a „szerb” Nagy Sándor örökébe lépő illír dicsőségről, a képzelt és valós történelmet bizarr kartográfiai és genealógiai elképzelésekbe kódoló örök álmodozó művével *A szlávok birodalmával* (*Il regno de gli Slavi*, 1601).¹⁰⁸ Az *Osman* fantasztikus, a lengyel és orosz határig tekintő „balkáni” geopolitikájának éppúgy Orbini az ihletője, mint ahogy Junije Palmotić történelmi motívumokból építkező drámáinak (pl. a magyarokat is szerepeltető *Pavlimirnek*) is ez lesz az egyik fő forrása – természetesen a *Liberatából* vett jelenetek mellett.¹⁰⁹

A drámairodalom felfutása éppen azt jelzi, hogy maga a nagy narratíva válik problémává, az elbeszélés lírai képek statikus sorára esik szét, amint a rajongott minta, a melodráma sokszor esetleges, efemer cselekménye sem szolgál másra, mint a nagyáriák és duettek felvezetésére és keretezésére. S ami nagyban igaz, az a mintául vett kisműfajok epikai elágazásait illetően is beigazolódnak. Köztudott, hogy maga Marino sosem írt melodrámát; ő a pasztorál egy másik kifutási lehetőségével kísérletezett: a lírai kommentárt és a párbeszédese részeket vegyítő, az önidézetek és intertextuális utalások hálójára révén magát a költői tevékenységet tematizáló, a mű születését is elbeszélő *idill* műfajával. (Máig lezáratlan vita, vajon valóban az övé-e a műfajalapítás dicsősége, vagy megelőzte benne tehetséges követője és barátja, majd későbbi kritikusa, Girolamo Preti.¹¹⁰) A barokk idill egyik fő témája és problémája éppen a két elem, a lírai és az epikus vegyítése – a közelmúltban pedig Ivan Gundulić fennmaradt Preti-fordításainak briliáns elemzése mutatta ki: a fordító szisztematikusan megáll az epikus egységek határainál, a narrációt lírai állapotrajzokkal helyettesíti, mintegy visszaírja a petrarckista lírai kódba az eredetileg annak dekonstrukciójára törekvő műfajt.¹¹¹ A befogadó, recipiáló közeg tehát Marinót éppúgy szűri és saját igényeihez ala-

107 Pavao Pavličić, Barokna antika. In: Uő, *Studije o Osmanu*, 81–116 (az Orpheusz-motívumról: 93–97).

108 Snježana Husić, Teritorijalna organizacija pripovijedanja u Orbinijevu Kraljevstvu Slavena. *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest* 43 (2011) 81–95.

109 Palmotićról, a „horvát Lope de Vegáról” lásd Prosperov Novak, *Povijest*. III, 235–239. Korai darabjáról, a Tasso *Liberatájára* épülő *Armidáról* (lásd 20. j.) vö. Nikola Batušić, Meravigla na začaranom otoku Palmotićeve Armide i Tassov ep. In: Uő, *Studije o hrvatskoj dramati*. (Mala knjižnica Matice hrvatske, novi niz: IX, 51.) Zagreb, 1999, 20–29.

110 Domenico Chiodo, *L'idillio barocco e altre bagatelle*, Alessandria, 2000. 5–85. Stefano Evangelista, La poikilia degli „idilli” barocchi. Un commento all'edizione Chiodo. In: B. Alfonzetti – G. Baldassarri – F. Tomasi (a cura di), *I cantieri dell'italianistica. Ricerca, didattica e organizzazioni agli inizi del XXI. secolo*, Roma, 2014. Elektronikus kiadvány: <http://www.italianisti.it/upload/userfiles/files/2013%20evangelista.pdf> (hozzáférés: 2017. 03. 23.). Marino idillköltészetéről: Russo, *Marino*, 205–219.

111 Smiljka Malinar, Gundulić prevodilac Girolama Pretija. In: Uő, *Od Marulića do Marina*, 263–299. Vö. még Stipčević, „La Gerusalemme liberata”, 382.

kítja, mint Tassót. Az *Adone* kevéssé hat Dubrovnikban, az idillt sokáig nem követik,¹¹² az uralkodó poétikai dialektus ugyanakkor mégis marinista, a korai Marino-lírából és a marinisták műveiből építkező költői nyelv. Az *acutezza* és az *arguzia* leleményeinek a 17. századi horvát líra szinte az olaszhoz mérhető kimeríthetetlen példatárát kínálja.¹¹³

Zrínyi Miklós már eposzpoétikájában, csak a *Szigeti veszedelmet* tekintve is, a Gundulićéval ellentétes irányba viszi tovább a tassói örökséget. A transzcendensre való nyitottság, a földi események közvetlen isteni befolyás alá helyezése, a reneszánsz-sztoikus fortuna koncepció felülírása a keresztény-sztoikus heroizmussal: mindez együtt idézőjelbe teszi, feltételes érvényűvé változtatja az elavult Machiavelli-dogmát a politika autonómiájáról. Zrínyi fortuna-elképzelése nem szűkebb, hanem tágabb a fortuna-toposzokat mechanikusan halmozó humanista hagyománynál: bekalkulálja a gondviselés létének lehetőségét is. Ha pedig *Syrena*-kompozíciójának egészét tekintjük, még inkább kibontakozik eredetisége: ő nem a nagy változás, a megtérés *után* mutatja fel a megtérés eredményét, a „keresztény dalnok” (krstjanin spjevalac) mesterdarabját, hanem *magát a megtérést*, a Krisztushoz érkezés folyamatát tematizálja a kötet lírai elbeszélésében. Nála még a pokol sem a hagyomány által kötelezővé tett epikus kellék, hanem – mint korábban utaltam rá – a cselekmény fordulópontja, a két vallás és a két világ küzdelmének mindent eldöntő színtere.

A magyar eposz *ars poetica*-értékű megszólalásai, a gyakran ismétlődő szerzői önkomentárok¹¹⁴ szisztematikus eltérést jeleznek a déli kontextustól, annak hiányzó helyére illeszked(né)nek, egy – ott, akkor – meg nem valósult lehetőséget jeleznek. A hősi tematika visszanyerése, a nagy minták fúziója (még hozzá az *Adone* integrálása a *Conquistata* poétikájába, s nem fordítva), a líra narrativizálása, az idill-műfaj heroikus-tragikus variánsának középpontba helyezése (*Arianna sírása*), s mindennek sztoikus kontextualizálása pontosan azt az utat jelzik, amelyre a dubrovniki költészet nem lépett rá. A dubrovniki és tágabb értelemben a horvát tradíció megmaradt a líra és a dráma (később a regény) műfajbok-

112 Amikor igen, akkor jellemző módon éppen a Zrínyi Pétert dicsőítő költő, Vladislav Menčetić próbálkozik vele, a *Sospiri d'Ergasto* fordításával-átdolgozásával (*Radmilova tužba cjeć Zorke vile*), „a régi horvát költészet egyik legsikerültebb fordítása”: Rafo Bogišić (prir.), *Zbornik stihova XVII. stoljeća*. (Pet stoljeća hrvatske književnosti, 10.) Zagreb, 1967, 116. Vö. Prosperov Novak, *Povijest*. III. 404–408.

113 Dunja Fališevac, *Concetto kao pojam barokne poetike i pjesnički postupak u hrvatskoj književnosti 17. stoljeća*. In: Uő, *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*. Zagreb, 2007, 201–228. A Marino-hatásról: Stipčević, *Italijanski izvori*, 89–135. Monografikus feldolgozás: Mirka Zogović, *Marino i dubrovačka književnost*. Novi Sad, 1995.

114 A magyar irodalomtörténet-írás ezek kapcsán többnyire az eposz líraiságát, szubjektivizmusát emeli ki – horvát kontextusban ennek a fordítottja az érdekes, a lírai betétek epikus felhasználása. A kettős beszédről alapvető: Kovács Sándor Iván, „Ha mit az én magyar verseim tehetnek”. A személyesség és az elbeszélő megszólalásai Zrínyi eposzában. *Irodalomtörténet* (1998) 181–209. (Újraközölve, némileg átdolgozva: Uő, *Az író Zrínyi Miklós*. [Nemzeti Klasszikusok] Budapest, 2006, 218–251.)

raiban, Gundulić kettős kulcsra járó, lírai és regényes eposza tartósan kijelölte a későbbi századok múltértelmező irányait – s meg kell jegyeznünk, bár Zrínyi Miklós recepciója későn kezdődött, a magyar tradíció szilárdan eposzi maradt, Arany János, Zrínyi legértőbb olvasója, ha nemzeti nagyelbeszélésről van szó, még a regény virágkorában, Jókai népszerűségnek csúcspontján sem mond le az emelkedett eposzi dikcióról.

Ez azonban csak az egyik töréspont. A másik a lokális kontextus szempontjából talán még fontosabb, s talán itt – éppen a köztük húzódozó ellentétben – függ össze a legszorosabban Zrínyi Miklós és Gundulić költészete. Az *Osman*, mint utaltam rá, az Orpheusz-mítosz nacionalizált, sőt, etnicizált (multietnikus: délszláv) értelmezését adja. A *Szigeti veszedelem*nek szintén van határozott mondanivalója a tárgyban, Zrínyi eposza ugyancsak hozzászól a töröktől visszahódítandó balkáni területek („Illíria”) fölötti kulturális hegemonia kérdéséhez. Ez a hozzászólás azonban egy olyan allúzió formájában történik meg, amely csak a délszláv kulturális kontextus ismerői számára hordoz hozzáférhető jelentést. Az eposz zárlata a bennszülöttekhez szól.

A XV. ének vége, ahol Zrínyi Miklós, vértanúhalála előtt, személyesen öli meg Szulimán szultánt, olyan mértékben mondott ellent az összes történeti forrásnak, hogy a szerző szükségesnek érezte a *Syrena*-kötet bevezetőjében külön is indokolni a lépést: „Zrini Miklós kezének tulajdonítottam szultán Szulimán halálát [...] hogy Istvánfi és Sambucus másképp írja, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolognak história-folyását. Akarmint volt, ott veszett Szulimán császár, az bizonyos.”¹¹⁵ A terminusok részletes elemzése nyomán a közelmúltban bebizonyosodott: „maguk a törökök” valóban így beszéltek az esetet, de nem Szulejmán, hanem I. Murád szultán halálát!¹¹⁶ A szóban forgó török elbeszélést a nagy oszmán történetíró, Szeád-Eddin tollából,¹¹⁷ Zrínyi tényleg olasz krónikából olvasta: a raguzai Vincenzo Brattuti Bécsben megjelent fordításában.¹¹⁸ A „horvát kronika” pedig, amelyből „tanult”: Mauro Orbini említett nagy összefoglaló műve, *A szlávok birodalma*. E krónikák (amint a szájhagyományból és a pravoszláv liturgiából ismert változatok is), az 1389-i első rigómezei ütközetről, az egész dél-kelet-európai térség legnagyobb tragikus mítoszáról szóltak: többféle változatban adták elő ugyanazt a történetet, Lázár fejedelem vértanúhalálát és megdicsőülését, valamint Miloš Obilić hőstettét, a szultán megölését.¹¹⁹ Zrínyi a két

115 Az olvasónak. In: *Zrínyi Miklós Összes Művei*. I. 10.

116 A kérdés részletes kifejtése, szakirodalommal: Bene Sándor, Szulejmán szultán halála a Zrínyi-eposzokban. Szerkesztés alatt az *ItK* 121 (2017) évfolyamában.

117 *A történetek koronájából* a rigómezei csatáról és Murád haláláról szóló részt közli Thúry József, *Török történetírók*. I. Budapest, 1893, 115–117.

118 Saidino, *Chronica dell'origine e progressi della casa ottomana*. Vienna, 1649. (*Bibliotheca Zriniana*, 181–182 [kat. 134. sz.]

119 A délszláv emlékanagról: Miodrag Popović, *Vidovdan i časni krst. Ogled iz književne arheologije*. (Biblioteka XX vek.) Beograd, 2007⁴. Magyar szempontból: Dávid András, A délszláv rigómezei énekhagyomány magyar vonatkozásairól. *Hungarológiai közlemények* 21 (1990) 539–548.

alakot összeolvasztotta saját dédapjában, s innen vette eposzának alapeszméjét, az apoteózisban részesülő mártírközösség, s a legyőzötve is győzelmet arató és a nép majdani szabadulását áldozatával megelőlegező vértanú-vezér motívumát. Az ortodox és a nyugati katolikus szentkultuszban egyaránt topikus „víg halál” gondolata már a *Szigeti veszedelem* előtt is megjelent a Zrínyiekhez köthető közköltészetben és képzőművészetben,¹²⁰ azonban a *Szigeti veszedelem* költője emelte világirodalmi magaslatra, ötvözve azt a Tassót folytatni-variálni igyekvő nyugati epikus hagyománnyal és a saját maga számára mérvadónak tekintett Seneca-örökséggel.

Természetesen nem elegendő megállapítani, hogy Zrínyi összedolgozta, egymáshoz illesztette (vagy egymásra kopírozta?) a Magyar Királyság és a középkori szerb fejedelemségek, valamint a bosnyák és horvát királyságok (az ekkor csak nosztalgikus, illetve reménybeli egységet képező, bizonytalan körvonalú illír térség) kulturális és politikai térképeit. A valódi kérdés az, hogy milyen irányba mozgatta a jövő horizontját, melyik térképet húzta rá melyikre? Az összehasonlító irodalomtörténeti kérdések végső soron visszavezetnek az összehasonlító eszmetörténeti vizsgálódáshoz – a jelek pedig (bár a kutatás itt még sokkal adós, nemcsak az anyag értelmezése, hanem feltárása területén is) egyelőre egy irányba mutatnak. Szigetvár nem Koszovó utózüngéje, hanem az új, a második Koszovó, ahol a várvédő véráldozata egy újjáformált Szent István-i államközösség boldogulását készíti elő. Nem Szigetvár kerül délre, hanem Rigómező költözik fel Baranyába. S ha lesz felszabadulás, akkor az a Pannóniával szövetségre lépő „Kis-Ilíria” felszabadulása lesz.¹²¹ Zrínyi láthatóan ismeri Orbinit,¹²² ám vele és követőivel – első renden Ivan Gundulióccsal – ellentétben a politikai realizmus és pragmatizmus híve, nem hisz sem a Bulgáriáig, sem az Oroszorszáig terjedő nosztalgikus álmokban. Térképe már a *Syrena*-kötetben kirajzolódik, s következetesen ez lebeg előtte, élete végéig, amikor például az *Áfiumban* „egész ország” alatt a Dunán innen és túl való területet, a magyar nemességgel erényben, ön-feláldozásban versengő horvát nemességet látja, egykori plébánosának, az akkor

120 Főként Zrínyi György, a szigeti hős fia játszott szerepet a kultusz formálásában: az ő idejében született a murántúli énekeskönyv szigetvári éneke, a *Pjesma o Sigtetu*; kiadva: Olga Šojat (prir.), *Hrvatski kajkavski pisci. I. Druga polovona 16. stoljeća*. (Pet stoljeća hrvatske književnosti, 15/1.) Zagreb, 1977, 211–223. Magyar fordítása Frankovics Györgytől: Ének Szigetvárról. In: *Zrínyi-énekek és feljegyzések*, 86–101). A típusábrázolássá váló és a *Szigeti veszedelemre* is ható Zrínyi-apoteózist bizonyosan Zrínyi György rendelte meg: Buzási Enikő, Az egykori Zrínyi-epitáfium és a Zrínyi-kultusz mint a 16. század végi családi reprezentáció forrása. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.), *Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Budapest, 2000, 399–402. (A kép reprodukciója ui. 381.)

121 A „Kis-Ilíria” gondolatáról és a horvát rendi elit reformelképzeléseiről: Bene Sándor, *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája*. (Irodalomtörténeti Füzetek, 148.) Budapest, 2000.

122 A Zrínyi-családtörténet szerzője, Marcus Forstall a csáktornyai könyvtár Orbini-példányát (*Bibliotheca Zriniana*, 179 [kat. 130. sz.]) jegyzetelte, használta a *Stemmatographia* összeállításához; vö. Bene Sándor, A Zrínyiek. Egy családtörténet története. In: *Hősgaléria*, 271–319.

már régóta szibériai száműzetését morzsoló Juraj Križanićnak a reményeit pedig az orosz segítségről a Balkán felszabadításában emlékezetes szavakkal minősíti alaptalan, ám annál veszélyesebb képzelgésnek.¹²³ (Nehéz megállni a megjegyzést: a történelem mintha őt igazolta volna.)

Zrínyi Péter eposza és egész *Syrena*-átköltése ezen a virtuális, Gundulić és Zrínyi Miklós közötti ideológiai és poétikai tengelyen mozog, az ő két virtuális térképük között járja be a maga útját. A mozgás iránya pedig félreérthetetlen: az utóbbtól tart az előbbi, a kis Illíriától a nagy felé.

FORDÍTÁS ÉS FORDULAT – A HORVÁT ZRÍNYIÁSZ ÉS A HORVÁT SIRENA-KOMPOZÍCIÓ

Az összehasonlító horvát–magyar irodalomtörténeti kutatásoknak régóta bejáratott melléküzemága a horvát *Sirena* eltéréseit katalogizálni a magyar eredetítől.¹²⁴ Nincs is hálásabb téma, hiszen a különbségek számszerűsíthetők (41 strófát húzott ki a fordító az eredetiből, 137-et pedig önállóan toldott hozzá ahhoz, közben számtalan helyen eszközölt kisebb-nagyobb módosításokat), s természetesen a régebbi magyar kutatás által annyit kárhoztatott kroatizálásra is látványos példák hozhatók (Késmárk hegyéből Velebit lesz, a magyar bányából horvát védelmező, a száz legényből száz horvát stb.).¹²⁵ Holott az igazi téma Zrínyi Péter második *Szigeti veszedelem*-fordításának gyökeres, radikális eltérése lenne az első, félbehagyott variánstól.¹²⁶ Nem tudjuk pontosan, mikor kezdte az ifjabb Zrínyi a fordítást, de azt hozzávetőleg igen, hogy mikor hagyta félbe (a nyolcadik éneknél): az 1650-es évek közepe táján.¹²⁷ Az azonnal szembeötlő változás a formai. A bécsi kézirat a magyar eredeti verselését követi: négyütemű

123 Az egymással vetélkedő magyar és horvát nemességről: Az török áfium ellen való orvosság. In: *Zrínyi Miklós Összes Művei*. I. 669–670. Juraj Križanić és Zrínyi Miklós kapcsolata éppen az eposz készülte idején valószínűsíthető, amikor a tudós a Csáktornya melletti Nedelišće plébánosaként működött 1642–43-ban. Az *Áfiumban* az orosz segítséghez fűzött remények („Muszkát nem számlálom [...] némely nagy emberek nem tudom micsodás reménségeket csináltak maguknak” – Az török áfium ellen való orvosság, 647–648) a vele folytatott beszélgetésekre mehetnek vissza. Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*. III. 440–441. Ivan Golub, Zrinski, Križanić i Lippay. Tragovi dodira. In: *Susreti dviju kultura*, 383–446.

124 Alapvető (és sajnos szinte hozzáférhetetlen): Đuro Novalić, *Mađarska i hrvatska „Zrinijada”*. (Hrvatska književnost prema stranim književnostima, 1.) Zagreb, 1967. Tovább lép, és a lírára is kiterjeszti figyelmét: Sója Livia, Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter a magyar és a horvát irodalomban (A magyar és a horvát *Syrena*-kódex összehasonlító vizsgálata). *Zemljeni Múzsas* 8 (2008) 5–12.

125 Szegedy, Zrínyi Miklós és a *Szigeti veszedelem* a horvát költészetben. II. 410–411.

126 Ezt a munkát még senki sem végezte el eddig – bár régen felfigyelt rá a szakirodalom, hogy „Péter második verziója éppoly mértékben különbözik a magyar eredetítől, mint az első fordításváltozattól”: Nikica Kolumbić, *Sigetska epopeja od manirizma do kasnog baroka*. In: *Sigetska epopeja od Karnarutića do Vitezovića (1584–1684)*, 7.

127 Tomo Matić, Predgovor. In: *Adrijanskog mora sirena*, 9.

(felező) tizenkettes sorai négyes rímű strófákba rendeződnek. A végleges verzió ettől radikálisan eltér: a végrímek maradnak, ám a tizenkettesek sormetszetei is rímelnek, méghozzá végig a négy soron keresztül – ilyen módon erősebbé válik a 6/6-os felsoros tagolás, a ritmus pergőbb, lüktetőbb lesz, a rímek nagy száma (2x4 egy strófán belül) azonban nem igazán szerencsés ilyen nagy terjedelmű elbeszélő szöveg alkotására. Legalábbis sokkal jobb költőt kívánna a feladat, mint a bevallottan amatőr verselgető főurat. A horvát szakirodalom már a kezdetektől e gúzsba kötő formának tudja be az eposz sutaságait, metrum- és rímkényszerből fakadó erőltetett nyelvi megoldásait, a költői nyelv erős avulását¹²⁸ (mai olvasó számára szinte alig érthető nyelvi monumentum a velencei edíció szövege,¹²⁹ miközben a bécsi kézirat sokkal természetesebben folyik, nyelvezete időtállóbb, a számos hungarizmus ellenére). A váltásban azonban azt hiszem, az ambíció és a szándék fontosabb, mint az eredmény. Zrínyi Péter ugyanis nem csupán hasonlítani akart a tengerparti horvát költészethez, hanem túl is akarta szárnyalni azt. Marulićtól kezdve a horvát műepika mindig az alexandrinhoz hasonló két hatos felsorból álló tizenkettes sorpárt variálta: Karnarutić például szintén megrímelteti a sormetszeteiket, de nem négy sorban, strófikusan, hanem csak kétsoronként (s nem is tagolja strófákra szövegét).¹³⁰ A hagyományt éppen Gundulić törte meg, a folklórban és a városi közköltészetben kedveltebb, „demokratikusnak” számító nyolcas epikus sorral.¹³¹ Az *Osman* után a 12-es sorra épülő epika kissé archaikusnak, legalábbis veretesen arisztokratikusnak tűnt. Zrínyi Miklós számára a magyar epikus hagyomány nem kínált alternatívát a históriás ének négysarkú 12-es strófáján kívül; Zrínyi Péternek viszont, amikor ezt a formát választotta, láthatóan határozott elképzelése volt önmaga horvát költészetén belüli pozicionálásáról. Az eleve nyelvi kísérletként, dialektusok ötvözésének szándékával készült eposz a kulturális fordítás terhét tudatosan vette magára, s versformája megválasztásával nemcsak a magyar kontextustól határolódott el, hanem a horvátokon belül is választott: az új dalmát mintával (Gundulić) szemben, a régebbi (Marulić, Karnarutić) mellett optált.

Más, nem közvetlenül formai vonatkozásokban viszont egyértelműnek tűnik a Gundulić-modellhez való közeledés. Ilyen főként az elégikus és politikus hang ötvözése. Ott, ahol Zrínyi Miklós még művének kéziratában egész csoportját látja saját híveinek a „parton”, de a nyomtatott *Syrenában* is szemlét tart az egyes országrészek katonai főtisztviselői fölött (köztük természetesen saját fivérével), Zrínyi Péter már az üres partra érkezik, barátot és szövetségest hiába keres – így tér vissza a „szigeti gyász” (sigecka tuga) elbeszéléshez.¹³² Mik-

128 Kravar, Varijante, 54–55.

129 Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb, 1969, 103.

130 Mirko Tomasović, Dva lika Marulićeva dvanaesterca. *Colloquia Maruliana* 8 (1999) 33–45.

131 Ivan Slamnig, *Hrvatska versifikacija. Narav, povijest, veze*. Zagreb, 1981, 30. Pavao Pavličić, *Barokni stih u Dubrovniku*. Dubrovnik, 1995, 77.

132 *Obsida sigecka* XIV. 4.

lóssal ellentétben (viszont a közköltészeti hagyományhoz közelebb állva) erős jelentőséget tulajdonít a német (vagyis a királyi) segítség elmaradásának, több új strófát is beiktat a magyarok mellett a horvátok iránti német ellenszenvről, a németek megbízhatatlanságáról.¹³³ Ugyanakkor, mintegy ezt ellensúlyozandó, egymást érik nála az elégikus hangú betétek az élet rövidegéről, a sors elkerülhetetlenségéről, a szerencse állhatatlanságáról, a női szépség minden lebíró erejéről.¹³⁴ Zrínyi Péter a Jagić által „hosszú idillnek”¹³⁵ nevezett Gundulić-eposz műfaji irányába közelíti a fordítás hangnemét.

Az elégizálás ugyanakkor a Miklósénál jóval erőteljesebb felekezeti kontrollhoz is kapcsolódik. A változtatás nem csupán a horvát eposz – és a kötet – eddig is sokat tanulmányozott¹³⁶ ideológiai felszínét érinti. Mélyebb, poétikai szinten is áthatja a szövegformálást. A VII. ének Farkasics-siratójában Zrínyi Miklós Marino tragikus hangú gyászversét (*Al signor Lorenzo Cenami, in morte di sua madre*) ülteti át magyarra és szövi bele a cselekménybe, jó példát adva arra is, hogy az epika miként hasonítja magához, építi be a lírát.¹³⁷ Az olasz eredeti erős, szinte nyers szembeállítás a természet körforgása, az állandó újjászületés képei és a tragikus emberi létállapot, az élet egyszerisége és a halál, az eltűnés vigasztalan véglegessége között – hiánytalanul megjelenik a magyar szövegben, hiszen beleillik a koncepcióba, a gyászbeszédet tartó kapitány feladata éppen ennek a világlátásnak és a belőle következő melankóliának a cáfolata a mennyei jutalom reményével. A Marino-vers talán legerősebb invenciója a kígyó szimbolikus figurájának beleírása a vigasztaló természeti körforgásba (amely természetesen megőrzi kétértelműségét is, jelzi, hogy a bűn és a bűnre való képesség is minduntalan megújul a világban): „Csusz haszontalanul rút kígyó az réten, / Semmit nem törődik unalmas vénségén; / Ű megifiadik, mikor jön kedvében, / Elveti vén bőrét s megifjul testében: // Ember pedig, az ki isteni formára / Meg van ékesítve, Isten-ábrázatra, / Hogyha elérkezik utolsó órára, / Nem tér s meg nem ujul, de mégyen halálra.” (VII. 41–42.) Zrínyi Péter bécsi kéziratában ez előbbi strófát hiába keresnénk: egyszerűen kihagyja a kígyót!¹³⁸ Az átdolgozott velencei verzió másképp jár el: két elégikus versszakot iktat be az eltüntetett helyére, amelyek konvencionális petrarkista metaforákkal ecsetelik az emberi

133 *Obsida sigecka* VI. 32–34; a bécsi kéziratban (*Adrijanskog mora Sirena*, 375–376) még hűen fordítja Halul bég beszédéből a „rákháton” – „na rakovih nogah” – érkező német segítséget; vö. Novalic, Mađarska i hrvatska „Zrinijada”, 99. A *Pjesma o Sigetu* (Tertia pars, 217–219) hasonló szellemben, hosszan kárhoztatja az elmaradó „német” (azaz Habsburg) segítséget.

134 *Obsida sigecka* I. 75–79, Delimán szerelme kapcsán a női szépségről; III. 7–11, a szerencse állhatatlanságáról; V. 1–6, a hősi halált váró égi jutalomról stb.

135 Gundulić *Osmanja* szerinte „inkább hasonlít hosszú idillikus énekre, mint valódi eposzra”. Jagić, *Adrianskoga mora Sirena*, 376.

136 Prosperov Novak, *Povijest*. III. 453.

137 Giambattista Marino, *Rime*. Venetia, 1614, 157–160. Az átvételt regisztrálta: Amedeo Di Francesco, Kőszikla és forgószelel: jelképek a Szigeti veszedelemben. In: *Kölcsönhatás, újraírás, formula a régi magyar irodalomban. Tanulmányok*. Budapest, 2005, 130–132.

138 Bécsi kézirat, VII. 41. In: *Adrijanskog mora Sirena*, 395.

élet egyszerűségét, a halál tragikumát – azonban ezek a metaforák ugyancsak természeti képeket használnak (a pusztában elszáradó fű, a hőségben elfonnyadó rózsza, a hajnal előtt elenyésző éjszaka...),¹³⁹ ezért következetlenül és szervesen illeszkednek a korábbi és későbbi strófákhoz, megtörik a vers ellenpontosító lendületét. Magukban állva tagadhatatlanul szépek – ám ez a szépség statikus, drámaiságát vesztett, a rejtett „cselekményt” meggyilkoló lírai szépség, amelynek egyetlen funkciója, hogy az elégikus hangnemmel is fokozza a már jelzett felekezeti kontroll hatékonyságát.

A horvát *Sirena* lírai anyagából hasonló példák hozhatók. A magyar eredeti második Orpheusz-versének harmadik strófájában a címszereplő így fordul az alvilág fejedelméhez, Plútóhoz: „Nem jöttem csudálni / S erődöt próbálni, / Mint az Jupiter fia...”¹⁴⁰ Zrínyi itt Marino *Orfeo*-idilljét követi, ahol raffiniált célzást talált: a dálnok nem kíváncsiságból érkezett lantjával az alvilágba, s nem is kívánja kiszabadítani homályos rejtekükről a különböző szörnyeket – az utalás értelme: nem fogok az alvilágba látogató Héraklészként viselkedni, hiszen Orpheusz vagyok, csak elveszett szerelmemet keresem.¹⁴¹ Zrínyi Miklós értette a célzást, s a következő sorokban ki is fejté, mely szörnyekkel küzdött meg „Jupiter fia” (Sfinx, Styx, Furia, Hydra, Chimera, Harpia...). Öccse fordításában viszont így hangzanak az ominózus sorok: „Nem jöttem csudálni / S erődöt próbálni, / Mint az Istenanya fia...”¹⁴² – azaz Zrínyi Péter Orpheuszt automatikusan Krisztussal azonosítja, logikusan és a VIII. Orbán köre által elvárt módon, azonban ugyanezzel a gesztussal tönkreteszi az antik allúziók rendszerét, kiiktatja az Orpheusz–Héraklész szerzői szerepminta-párost, amely a magyar kötetben oly mélyen meghatározta a kompozíciót, sőt, a koncepciót is.

Más, erkölcsi (pontosabban személyes és családi) okokból alakul konvencionális toposzá a magyar *Fantasia poetica II* merészen erotikus rózsza-metonímiája – de nem is volna értelme megtartani, hiszen a *Fantasia poetica* első darabját Zrínyi Péter kíméletlenül kiiktatta a kötetből, lévén hogy a pásztori-mitologikus világ referenciái mégiscsak felismerhetőek lettek volna a szűkebb környezet számára. A versben Tityrus-Zrínyi Licaóntól, azaz Frangepán Györgytől hódítja el Viola-Eusébiát, az imént említett költői bravúrral, a maga „rőzsájának” ajánlgatásával. Frangepán György nem más, mint Zrínyi Péter feleségének, Katalinnak a bátyja – a sógorról pedig jót vagy semmit, gondolhatta a szerző, és hozzá sem kezdett a *Fantasia poetica I* fordításához, ugyanúgy kihagyta a kötetből, mint

139 Kakono rožica v največoj vrućini / i kako travica osiša v puščini, / kot hitra vodica šetuje k dubini, / tako se primica k smrti človek tužni. // Kako te naskorom, o žitak, nestane! / Vnogi, ki večerom spiva, ne osvane, / ki bi imal širov cvasti, ta osahne, / kako noč pred zorom slava nam izdahne.” *Obsida sigecka* II. 43–44.

140 Zrínyi Miklós *Összes Művei*. I. 389.

141 „Per desio di veder l’horribil regno / Con questo curvo mio canoro legno / Io già non vegno, ò per votar di mostri / Gli ombrosi chiostrì.” *Orfeo*. *Idillio I*. In: Marino, *La sampogna*, 52.

142 „Nisam došal kudit, / tvoju jakost sudit, kot sin majki Božje...” *Orfeus k Plutonu za Euridice*. In: *Adrijanskog mora Sirena*, 291.

Marino kígyóját. Ha viszont Tityrus nincs, akkor a rózsa is nyugodtan visszaalakítható nőnemű „rožica”-vá.¹⁴³ Itt a literális-referenciális olvasásmód lökte vissza Zrínyi Pétert abba a költői világba, amelyről Pavao Pavličić oly éles szemmel állapította meg, hogy még bőven a barokkot, sőt a manierizmust megelőző reneszánsz poétika világa.

Mindeme eljárások eredménye, hogy a horvát kötetben a magyar kötet finom utaláshálója (valóság és fikció, lírai és epikus világ, tassói és marinói minta között) darabokra szakad, a lírai és hősepikai anyag lényegében szervesen kerül egymás mellé, a pusztá változatosság elve alapján. A horvát *Sirenából* végső soron a magyar *Syrena* legizgalmasabb poétikai újítása, az epika „lírába olvasása”, s a lírai *romanzo* epikus allegóriába emelése vész el. Másfelől viszont Zrínyi Péter munkája nemcsak visz, hoz is valamit, ami a 19. századi romantikát készíti elő: a népköltészethez való viszony tudatosítását. Ennek legjobb példája éppen az *Obsida* azon jelenete, amelyet a korábbi kutatás éppenhogy a valóságtól elrugaszkodó magyar eredeti realista korrekciójának tartott: Szulejmán halálának leírása. Valóban, Zrínyi Péternél az ominózus jelenetet, a szultán kettévágását az eposz főhőse csak elképzei – Szulejmán ugyanis, menekülni igyekezvén előle, lovastól belegabalyodik sátrának tartókötelei közé, amelyek végül megfojtják, mint egy kutyát.¹⁴⁴ A realizmus diadalát azonban talán korai volna itt ünnepelni. A magyar eposz második énekében találunk egy érdekes utalást a forrásokra:

„Forgasd föl az egész magyar históriát:
De még az régít is, az görög chronikát,
Meglátod, hogy török olyat nem fogadhat,
Az kit ű tenéked örömet megáll s tart.”¹⁴⁵

Zrínyi Péter első fordításkísérletében még hűen ragaszkodik az eredetihez;¹⁴⁶ aztán történik valami, és az új verzióban már ezt olvassuk:

„Prosti vszakoiachke ... szvita Historie,
Nasztoiania Szarbszke ... i Pisma Syrie,
Latinszkhe, Diachke ... szlova vsze mestrie,
I Cronike Grchke ... Nove i Sztarie.”¹⁴⁷

143 Eho, 9. In: *Adrijanskog mora Sirena*, 287.

144 *Obsida sigecká* XV. 97–106. Vö. Novalić, *Mađarska i hrvatska „Zrinijada”*, 122–123; a szerző még külön függelékben is (144–148) megkísérli a horvát verzió forrását Istvánffyba belezárni, nem túl nagy meggyőző erővel. A horvát befejezést jobbnak tartja, mint a magyart: Jagić, *Adriankoga mora Sirena*, 377.

145 *Szigeti veszedelem* II. 58.

146 Bécsi kézirat II. 58. In: *Adrijanskog mora Sirena*, 322. „Prošti vsakojake bar ti hištorije, / vse grčke kronike nove i starije: / čim već da obeća Turak marljivije, / tim mu običanje nestanovitije.”

147 *SigECKá obsida* II. 58. (Az átírást itt az eredeti velencei kiadásból adtam; Matić kiadásában: *Adrijanskoga mora Sirena*, 58.)

A „mindenféle műfajú latin és olasz írásokról” már Miklós esetében is tudunk, Zrínyi Péter maga említette őket bátyjával kapcsolatban köteté ajánlásában. Ám itt a horvát eposz költője világosan utal arra, hogy saját művét tekintve a hosszúsoros bugarsticák (nastojanja srpska) és rövidsoros, de terjedelmesebb hősénekek (pisma širija) is bekerültek a források körébe. Ennek alapján joggal feltételezhető, hogy az eposz kulcsfontosságú zárójelenete megőrizte a magyar változat rigómezei allúzióját, ám eltérően a krónikákból dolgozó, s esetleg a pravoszláv liturgiaszövegre építő bátyjától, a fiatalabb Zrínyi a népköltészeti anyagban kutatott motívikus minták után.¹⁴⁸ Ily módon pedig, ha lehet, még a magyar variánsnál is szorosabban kötötte a délszláv emlékezethez a szigetvári eseménysort. Hogy eközben az iránytűt is elfordította, s inkább a szigetvári történetet igyekezett délre költöztetni, mint a rigómezeit északra, arra más típusú források utalnak.

A történeti kutatások már régóta feltárták,¹⁴⁹ hogy Zrínyi Péter az 1650-es évek közepén megerősítette kapcsolatát a Raguzai Köztársasággal. Külön is figyelemre méltó 1654-es tengeri akciója, melynek során a Dubrovniktól délre fekvő Perasta török elleni védelmében személyesen vett részt a Kotori-öböl vizein. Közben levelezett a szenátussal, s a levelekből kiderül, hogy ágenseket tartott és fizetett a városban, akik többek közt családtörténeti kutatásaiban is segítettek, de elsődleges feladatuk a Köztársaság zsoldjába lépő horvát katonák toborzása volt északról, a tengerparti Zrínyi-birtokokról. A korban a gazdasági, diplomáciai és irodalmi kapcsolatok rendszerint összefonódnak – így volt ez a Zrínyiek korábbi generációinak dubrovnikai érintkezései esetén, és így lehetett a 17. század közepén is. A Gundulić család sarja, a költő-szenátor fia, Fran Gundulić az 1650-es évek közepén telepszik le Bécsben, s hamarosan fontos diplomáciai megbízással az uralkodó szolgálatában Moszkvába indul. A szálak mint ha a császárvárosban érnének össze – hiszen ekkor, 1655-ben fejezi be Bécsben Nikola Ohmučević az *Osman* legkorábbi ismert teljes másolatát, később pedig maga Fran Gundulić tesz lépéseket a mű kiadása érdekében.¹⁵⁰ A feltételezés, amit sugallni szeretnék: korántsem kizárható, hogy a Zrínyiek, akiknek Bécs-

148 Feltevésem szerint (lásd *Szulejmán szultán halála*) a Zrínyi Péter saját kézírásában fennmaradt *Popevka od Svilojevića* – az egyik legszebb hosszúsoros, bugarstica – lehetett az ötletadó, lévén hogy annak ismétlődő motívumai (pl. a szultán sátrának kötelei) Zrínyi Péter leírásában is visszatérnek. (Az ének kiadva: Olinko Delorko [prir.], *Narodne epske pjesme*. I. [Pet stoljeća hrvatske književnosti, 24.] Zagreb, 1964, 50–52. Vö. Maja Bošković-Stulli, *Popevka od Svilojevića* [iz ostavštine Petra Zrinskoga]. *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 9 [1972] 23–39.). A *Popevka* érdekes módon szintén a rigómezei ütközet emlékét őrzi, de nem az elsőét, hanem a másodikét (1448), lásd Armin Pavić, *Dvije stare hrvatske pjesme. Rad Jazu* 47 (1879) 104–113.

149 Vladimir Koščak, *Korespondencija Dubrovačke vlade s Nikolom Frankopanom i Petrom Zrinskim. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hazu* 1 (1954) 189–222.

150 Đuro Körbler, *Četiri priloga Gunduliću u njegovu „Osmanu”*. *Rad* 87 (1914) 204–216. Mirko Deanović, *Frano Dživa Gundulić i njegov put u Moskvu 1655 g. Starine* 41 (1948) 7–59.

ben is volt palotájuk, s gyakran megfordultak ott, ismerték az ott élő előkelő, diplomáciai vagy katonai szolgálatot teljesítő raguzaiakat – s ha így volt, erősen elképzelhető, hogy Zrínyi Péter többek közt az *Osman* olvasásának hatására hagyta félbe, majd folytatta új poétikai és ideológiai kritériumokhoz igazodva a magyar *Syrena* fordítását.

A kapcsolat egyelőre csak a másik irányban, a horvát *Sirena* hatását tekintve igazolható, de ez is csak az előbbi meglétét valószínűsíti. 1665-ben Anconában jelenik meg Vladislav Menčetić panegyricusa, a *Szláv harsona (Trublje slovinsko)*, amelyet a szerző nem pusztán Zrínyi Péternek ajánlott, hanem művét egyenesen róla, pontosabban családjáról és a tőle, mint horvát bántól várható jövőbeli cselekedetekről írta. A történelmi prófécia alapja az első részben a szigeti hőstett megidézése, amire Menčetićnek az általa „horvát Marsnak és Apollónak” nevezett Zrínyi Péter *Sirena*-kötete alapján nyílt egyáltalán lehetősége. A dicsőítő frázisok talán túlzóak, de abban, hogy a dubrovniki költő szerint Zrínyi Péter „a legkitűnőbb dalnok, akivel ma szláv népünk büszkélkedhet”, nem is a horvát bán költői minősítése, hanem a „szláv” (slovinsko) jelző érdemel igazi figyelmet. Menčetić látomása a jövőbeli szláv kulturális és politikai területről Orbini és Gundulić képzeletének geográfiájára épül, amelybe teljes természetességgel látja beilleszthetőnek a Zrínyi Péter által kroatizált Szigetvárat, hősi múltjának szimbolikus jelentésével együtt.¹⁵¹ Szigetvár ezzel visszakerült abba a délszláv virtuális térbe, ahol eredetileg, még ha kevesebb ideológiai tudatossággal is,¹⁵² Karnarutić kiséposza próbálta rögzíteni, ahonnan Zrínyi Miklós a magyar olvasók számára átmenetileg kiemelte – s ahol azután a Zrínyieket követő költőnemzedék nagy alakja, a politikailag is tudatosan pánhorvát szemléletű Pavao Ritter Vitezović horgonyozta le majd véglegesen¹⁵³ (még ha a magyar kultúra nagy szerencséjére erről a magyarok mit sem tudtak, el egészen a reformkorig és tovább). A dubrovniki költészet tehát (s tágabb értelemben a dalmáciai horvát kultúra), amelynek módja sem nyílt megismerni a magyar *Syrena* poétikai gazdagságát és jelentőségét, a horvát fordítást legalább az általa közvetített ideológia szintjén be tudta fogadni, reagált rá, s a reakció hamarosan konkrét, tudományos kartográfiai formában is testet öltött.

Az új horvát (illír) reményeket és álmokat a déli végeken, Dubrovnikon túl még egy helyütt szótték Európában ezekben az évtizedekben: a Szentszék által a 16. század végén megnyitott és virágkorát éppen a 17. század közepén élő római Szent Jeromos Illír Kongregációjában. A zarándokházaként, kulturális és oktatási központként működő intézmény léte szempontjából alapkérdés volt a hátországaúl szolgáló területek lehetőleg minél pontosabb meghatározása (az innen érkező növendékek kaphattak szállást és ellátást a Jeromos-házban).

151 Iva Brković, Semantika prostora u Trublji slovinskoj Vladislava Menčetića. *Anali Dubrovnika* 50 (2012) 259–280.

152 Vö. Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*. III. 404–408.

153 A szimbolikus térfoglalásról uo. 699–704. Sziget vára Vitezovićnél lírai tér, a sírjuktól megszólaló horvát hősök színpada – vagyis a horvát „nemzeti nagylét nagy temetője”.

Ebből a szempontból az atyák mindig szigorúan pragmatikusak voltak: nyelvi, kulturális, vallási és történelmi szempontok szintézise alapján az Orbini-féle fantasztikus képzelgést elvetették, de még a Mrnavić Tomkó és Juraj Križanić által képviselt „Nagy Illíria”-elképzeléstől is tartózkodtak: Isztria, Karniola és Karinthia (a mai szlovén területek) mellett a Muraközt és Baranyát is kizárták az „illír” körből, mint magyar fennhatóságú területeket. Az 1655-ös szentszéki döntőbírótság előtt lefolyt vitában az ún. „kis Illíria”-koncepció érvényesült, amely szerint a tulajdonképpeni Horvátország és Szlavónia mellett virtuálisan, mint afféle igényországok, Illíriához tartoztak Dalmácia és Bosznia – annak ellenére, hogy az előbbi területe nagyrészt velencei, az utóbbi egészében török fennhatóság alatt állott. A döntés alapján 1663-ban készült is egy kézzel rajzolt térkép, amely azután különös sorsot élt meg a következő néhány évben.¹⁵⁴

A Jeromos-ház rektora, Ivan Lučić, a trogiri származású tudós történétíró, 1666-ban kapcsolatba lépett Zrínyi Péterrel, felajánlotta, hogy segítséget nyújt a család Subics-leszármazásának dokumentálásában. Ígéretét be is váltotta, következő tudományos művében jelezte, hogy az általa korábban kihaltnak hitt brebiri Subics nemzetség a Zrínyiekben folytatódott. A Zrínyiek udvari történétírójával és lelkészével, Marcus Forstallal folytatott levelezéséből kiderül az is, hogy Zrínyi Péter nemcsak saját családjá legendás őstörténetét kívánta az illír-szláv hagyományhoz kötni, hanem a korban divatos gyűjtemény kiadását is tervezte a főrangú horvát dinasztiai genealógiáinak közös megjelentetésével.¹⁵⁵ Az éledő remények egy pillanatra elragadták az egyébként megfontolt és óvatos tudóst is: a Dalmácia történetéről szóló nagymonográfiájába már a korábban a kongregáció számára készült térkép kibővített változatát nyomtatta ki, majd a térkép nagy méretű, díszes verzióját külön is kiadatta az amszterdami Blaeu-céggel 1668-ban, és a mappát Zrínyi Péternek, mint horvát bánnak ajánlotta. Ezzel egy különös, félfikciós szint jött létre a politikai realitás (a török, Habsburg, velencei és magyar fennhatóságú délszláv területek) és a korábbi történelmi és költői víziók virtuális térképvilága között: a Lučić-Blaeu-atlasz bemutatta ugyan a jelen állapotokat, de már címével – *Illyricum hodiernum (A mai Illíria)* – is utalt ezek ideiglenességére, s a reménybeli felszabadító háború utáni vágyott területi egységet jól látható színkiemeléssel jelezte. Az egység, amely a pragmatikus egyházfinanszírozás szintjén létező tény volt, nem-katolikus (pravoszláv) területekkel bővült (Szerbia is szerepel rajta!), új szintre került, politikai alakulatként jelent meg. Méghozzá olyan politikai alakulatként, amely csak századokkal később, az

154 Miroslav Kurelac, „Illyricum hodiernum” Ivana Lučića i ban Petar Zrinjski. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hazu* 6 (1969) 143–154. Prilog Ivana Luciusa-Lučića povijesti roda Zrinskih i njegove veze s banom Petrom Zrinskim. *Zbornik Historijskog zavoda Jazu* 8 (1977), 101–132. Uő, Povjesničar Ivan Lučić-Lucius predsjedni Zbora sv. Jeronima u Rimu. In: Ratko Perić (cur.), *Homo imago et amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub*. Romae, 1991, 386–400. Uő, *Ivan Lucius-Lučić, otac hrvatske historiografije*. Zagreb, 1994, 97–107.

155 Részletesen lásd Bene, Egy családtörténet története, 299–301.

első világháború után jön majd létre a maga valóságában, és marad együtt mintegy hét évtizedig. (Itt már természetesen a Zrínyi-birtokok egésze, Muraközszel együtt „Illíria” részét képezi, akárcsak Isztria félszigete.¹⁵⁶) Ami bizonyos: a Magyar Királyság ettől kezdve a partvonalra szorul, nincs többé az illír térképen.

„MIND MAGYAR, MIND HORVÁT...”

A történeti események – főként a későbbiek és a még ezután történendők – természetesen nem képezik tárgyát ennek a tanulmánynak. Mindazonáltal a múltat nem tudjuk másképp látni, mint a jelen perspektívájából, s ebben még a jövővel kapcsolatos várakozásaink is befolyásolnak bennünket. Kiindulópontként azzal a feltevessel éltem, hogy a Zrínyi-testvérek által elképzelt kétnyelvű kultúramoddellen (s az annak reménybeli fedezetéül szolgáló politikai ideán, a Magyar Királyság föderatív reformjáról) átgyalogolt a 19–20. századi történelem, s így merülhetett teljes feledésbe, szabdalódhatott nemzeti irodalomtörténeti narrációk kényszerű keretei közé a hozzájuk és szűkebb körükhöz köthető költői termés értelmezése. A kutatás végére érve ez mindenképpen kiegészítendő még két megfigyeléssel. Az egyik: a nemzeti ébredés nem a semmiből érkezik. Amint a magyar reformkor politikai gondolkodásának megkerülhetetlenül fontos alakja lett Zrínyi Miklós, a horvát (illír, jugoszláv) ébredésben is nagy szerepe volt annak a Zrínyi Péternek, aki pályája egy adott pontján alaposan módosította az eredetileg „pannon” föderalista programot (az „összeesküvés” nem ennek egyenes következménye, de természetesen összefügg vele). A fordulat politikai okairól, körülményeiről sokat mondott a korábbi történettudomány. Az irodalomtörténet ehhez azt tudja hozzátenni, hogy kulturális feltételei már látványos jelentkezése (az 1660-as évek közepe) előtt bő egy évtizeddel adottak voltak, kiváltói okai közé pedig feltehetőleg odatartozik a dubrovnikai költészet alaposabb megismerése is. Az ötvenes évek közepén Zrínyi Péter félreteszi az addig elkészült jelentős terjedelmű *Szigeti veszedelem*-fordítását, és előlről kezdi a munkát, méghozzá a dalmáciai horvát irodalomhoz szándékai szerint közelebb álló poétikai koncepció alapján. Zrínyi Miklós inverzióba burkolt reménye, mely szerint öccse mindkét hazáját egyenlő mértékben szereti („Ez én vitéz öcsém mind magyar, mind horvát, / Igazán szereti, mert látjuk, hazáját”¹⁵⁷) legföljebb eddig a pontig volt igaz. A Velencében megjelent horvát *Sirena*-kötet költői minőségében nem érte utol a magyart, poétikailag nem közvetítette annak újító, eredeti szemléletét, ideológiai szinten azonban befogadta a közeg, amely-

156 Dubravka Mlinarić – Josip Faričić – Lena Mirošević, Historijsko-geografski kontekst nastanka Lučićeve karte *Illyricum hodiernum* / The Historic-Geographic Context Pertaining to the Origin of Lučić's Map *Illyricum Hodiernum*. *Geoadrija* 17:2 (2012) 145–176.

157 *Szigeti veszedelem* XIV. 4:3–4. Vö. Szörényi László, „Mind magyar, mind horvát”: Zrínyi Miklós hazafogalma. In: Bubryák Orsolya (szerk.), „Ez világ mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Budapest, 2010, 405–413.

be kívánczolt, hozzájárult a horvát irodalomtörténeti hagyomány és a délszláv identitástudat formálásához.

A másik megfigyelés: annak tanulságait, hogy a térképek – köztük az irodalomtörténet térképei – változnak, hogy az irodalomnak nemcsak története, hanem történeti geográfiája is van, nem nélkülözheti a tudomány. A Zrínyi-testvérek verseskötetei nem találhattak kellően rugalmas, befogadó értelmezésre egy olyan korszakban, a 19. század második felében, amikor a nemzeti tudományosságok politikai okokból is egymás kiszorítására vagy ignorálására törekedtek. Azonban nem árt figyelmeztetni rá: az értelmezés értelmes kontextusai ma sem merülnek ki a magyar–horvát relációban. Még azzal együtt sem, hogy természetes marad mindkét közeg európai irodalmi léptékkal való reflexiója, a közös minták (Tasso, Marino és a többiek) kutatásának figyelemmel kísérése. A magyar *Syrena*-kötet mind poétikai, mind politikai szempontból messzebbre tekint az aktuális magyar és horvát területnél, mint ahogy a horvát *Sirena* poétikai és ideológiai koordinátái is messze beljebb érnek a Balkánon, mint azt a politika által finanszírozott mindenkori protokoll-tudományosság tudni szeretné. A térképeket ma sem tekinthetjük örökre érvényesnek,¹⁵⁸ a politikai határoknál nem érnek véget a kulturális régiók és befolyási övezetek. A kulturális, vallási és geopolitikai határsáv Európa és nem-Európa között ma is Koszovó és Szigetvár között mozog. Hogy mikor és hol állapotodik meg, az többek közt attól is függ, hogy meddig tudjuk még olvasni (és mennyire értjük) a magyar *Syrenát*, a horvát *Sirenát* – és főleg a kettőt egymáshoz képest.

---

158 Ami az 1960-as években rég elmúltak tűnt („... korábban a mesterségesen is szított nemzeti ellentétek bonyolult hálózata állította egymással szembe a kelet-európai népeket”: Klaniczay, Egy kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet lehetőségei, 208), az ma újra a valóság – annál idősebb tehát a komparatistikai program folytatása.

SIRENS ON THE MAP.

MIKLÓS ZRÍNYI, PÉTER ZRÍNYI, AND THE GEOGRAPHY OF LITERARY HISTORY

Summary

Research on the poetic oeuvre and political career of Miklós Zrínyi (1620–1664) and Péter Zrínyi (1621–1671) has been underway ever since the modern nation building efforts began in Central Europe. Thus, Hungarian and Croatian scholars have been equally interested in the figures of the two brothers, Miklós and Péter Zrínyi. Eventually, Péter Zrínyi came to be central in Croatian grand narratives, while Miklós emerged as the protagonist of Hungarian national political, cultural historical, and literary canons. Their political program, which included the liberation of the Southern Slav regions from the reign of the Ottomans and the federative reform of the Kingdom of Hungary, has been forgotten, as has their bilingual literary program, which was to strengthen their ideological vision of the symbiosis of Croatian and Hungarian nobility from the perspective of culture. Over the course of the past two decades, research in the field of historiography, military history, and cultural history brought about a shift in interpretations, increasingly revealing how the dimensions of this long-forgotten national program could extend over national boundaries and how it is linked to the rest of Europe. In this article, I investigate the bilingual literary program of the Zrínyi brothers in light of this paradigm. An exceptional document of the program (even in European terms) is the Hungarian-language (Vienna, 1651) and Croatian-language (Venice, 1660) publication of the volume containing the baroque epic narrating the siege of Szigetvár (1566) and a list of related lyrical poems.

In the first section of my article, I summarize the findings of research on the history of interpretations of Miklós Zrínyi's poetry. The stories entitled *Sirens of the Adriatic* portray the competition between two of the most decisive trends in modernization and conclude that Zrínyi creates a synthesis of Tasso's late theologizing poetics and the sensualist poetics of the school of Marinism within the framework of a new heroic stoicism. From a comparative perspective, the Hungarian *Syrena*-volume, which had hardly any antecedents in Hungarian literature and had evolved from European poetic traditions, typologically fits in among the Croatian reception of Tasso and Marino. Accordingly, it materializes as something entirely left out of this reception: a transcendent, non-Aristotelian poetry that synthesizes lyrical and epic poetry, the modernity of which points to that of Calderón, Bacon, and Milton. What is missing from the Dalmatia literature of Croatia is heroic epic poetry (following in the footsteps of Tasso's late *Gerusalemme conquistata*) represented by Zrínyi's *The Siege of Sziget*. Dubrovnik poet Ivan Gundulić's heroic poem about the Turks (Osman, 1638) uses political components of Tasso's early epic (*Gerusalemme liberata*) in a way that suggests a *roman à clef*, while the romantic layer of *Liberata* and the legacy of *pastorale* live on

in the dramatic literature of Dubrovnik, a literature that is also particularly responsive to Marino's sensual lyric poetry. Having some knowledge of this Croatian tradition, Miklós Zrínyi took an alternative route in his continuation of this common literary heritage (Petrarca, Tasso), but for quite a while he had no followers whatsoever.

Péter Zrínyi's less successful Croatian translation (*Adrianszkoga mora Sirena*) could not convey his brother's distinctive answer to the dilemma of achieving a dynamic balance between lyrical poetry and drama. For contemporary Croatian and later South Slav literary history, the poetic message of the Hungarian *Syrena* was unrecognizable. Traditional interpretations could only place Péter Zrínyi's oeuvre first in an ideological paradigm and then in a linguistic historical paradigm with an ideological base. According to such interpretations, his oeuvre is perceived as heralding a narrowing gap between northern and southern Croatian culture, as well as a standardization in Croatian politics and the Southern Slav languages (along with his wife, Katarina Zrinska, and his brother-in-law, Fran Krsto Frankopan, Péter Zrínyi was member of the so-called "literary circle of Ozaly;" they made efforts to achieve a fusion of the three major Southern Slav dialects, thereby foreshadowing the mission of the 19th-century Illyrian movement). In the final section of this article, I offer support for my hypothesis according to which the literary and scholarly reception is hardly surprising, and it is not the result of some arbitrary misinterpretation. Péter Zrínyi himself swerved away from his brother's objectives when, in the mid-1650s (presumably influenced by the work of Gundulić), he resumed translating *The Siege of Sziget*, this time bringing its versification and worldview closer to Dalmatian Croatian literary norms. As opposed to his brother, who strove to poeticize politics, Péter Zrínyi made poetics political. In the 1660s, the research into Croatian genealogy (which he financed), the literary works dedicated to him, and the map of Illyria (*Illyricum hodiernum*, 1666), which was produced on order from Rome and likewise dedicated to him, indicate that, unlike his brother, Péter did not participate in the federative reform of the Kingdom of Hungary, but wished to locate his own literary oeuvre on the imaginary map of a future Southern Slav (Illyrian) state.